

onkosten trachtte Croy de nieuw te winnen gronden zoveel mogelijk van belastingen vrij te krijgen. Hij vroeg aan het Oostenrijkse landsbestuur de vrijstelling van 1. de gewone belastingen van de parochie en van het Brugse Vrije; 2. de rechten op de buitenlandse goederen, die de bewoners van de nieuwe polder zouden invoeren; 3. alle 'militaire contributien'.

In hun vergadering van 19 oktober 1764 kantten de schepenen van het Vrije zich heftig tegen de eisen van Croy: 1. de gebruikers van de nieuwe gronden moeten even goed als de andere per gemet hun belasting aan het Vrije en aan de parochie voldoen; 2. de vrijstelling van rechten op ingevoerde waren zal misbruiken meebrengen; 3. het is niets anders dan redelijk dat alle parochianen evenredig de oorlogslasten dragen⁶⁹.

Het verzet van het Vrije en het tekort aan samenwerking onder de eigenaars van het Hazegras remden ten zeerste de indijkingsplannen. Toch bleven de bedoelde eigenaars ook na 1764 op een mogelijke indijking hopen. Telkens ze de pacht van de Hazegrasschorren verlengden of vernieuwden, stelden ze als voorwaarde dat het pachtkontraakt verviel, zodra men tot indijken overging.

11. Philippe-François Lippens dijk de Nieuwe Hazegraspolder in (1784)

Nadat de Paulusdijk in 1627 ongeveer 600 G uit het Hazegras genomen had, was het grondgebied buiten de Hazegraspolder, tengevolge van aanslibbing en verstuiving, alsmaar in oppervlakte toegenomen. Omstreeks 1780 maten de duinen, schorren en slikken van het nog onbedijkte Hazegras ca. 2.000 G. Daarvan waren er tenminste al 600 G met gras en zoutflora begroeid. Deze rijpe schorren lagen vlak vóór de Paulusdijk.

Emmanuel-Françis de Croy volgde in 1770 zijn vader op. Ook hij streefde ernaar om zijn schorren te Knokke in waarde te doen stijgen. Samen met zijn deelgenoten bekwam hij op 30 september 1782 van keizer Jozef II de vergunning om tot indijkingswerk over te gaan. Omwille van de grote onkosten, die de dijkbouw zou meebrengen, stond de keizer belangrijke gunsten toe. E.F. Croy bekwam hetgene zijn vader in 1764 niet had kunnen verkrijgen, nl. de vrijstelling van nagenoeg alle belastingen en taksen. De Hertog van Croy werd echter niet van de gemeentebelasting vrijgesteld. Ook moest hij jaarlijks een erkentenis van 5 sch. per gemet aan de Keizer betalen. Na het beëindigen van de termijn van 30 jaar vielen de nieuwe gronden onder alle openbare belastingen. Tenslotte werd bepaald dat, indien de polder binnen de eerste 30 jaar invloede, de dijkvergunning bleef gelden⁷⁰.

De Prins van Croy woonde toen te Condé in Frankrijk. Zijn eigendommen in het Brugse Vrije werden beheerd door Baron Jacques Pecsteen. Deze keek uit hoe hij het oktrooi tot uitvoering zou brengen. In maart 1783 liet hij landmeter Donche een kaart van het Hazegras tekenen. Dit dokument geeft een interessant beeld van de Paulusdijk en aanpalende schorren. Op de dijk stonden in 1783 twee schapenhofsteden: 1. de Stelle B waar Hendrik Hubens woonde; 2. ten westen van het Bernaartfort het hoeveke van Arnold Stock. In de schorrevlakte vloeiden de reeds in 1755 bestaande kreken. Donche tekent, 200 m ten noordwesten van de Stelle, een ronde put omgeven met een dijkje. Zulke put bevatte zoet water ten behoeve van de schapen, die in de schorren alleen zout water konden vinden. De Grote Schorre werd 849 ½ G groot bevonden, de Kleine Schorre 43 ½ G⁷¹.

In paragraaf 6 schreven we reeds dat Ch.

Joets en P. van Overloop in 1716 samen 5/8 van de Hazegrasschorren gekocht hebben. De genoemde twee bezaten voortaan elk 5/16. Omstreeks 1760 ging 9/16 van dit bezit naar hun erfgenamen, en 1/16 naar raadsheer Charles Walwein over. Pecsteen slaagde er niet in bij alle eigenaars van het Hazegras voldoende belangstelling op te wekken voor het streven van Croy. Het jaar 1783 ging voorbij zonder dat een landmeter een dijkplan tekende of een bestek opmaakte.

Ondertussen stond het Oostenrijks landsbestuur voor een ander probleem, nl. de afwatering van de streek ten noorden van Brugge. De Passluis diende sedert 1755 als uitwateringspunt, maar bevond zich buiten de grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden. In feite waren de Noord-Nederlanders meester over de waterafvoer. Om die reden besloot Jozef II op het Hazegras een nieuwe sluis te bouwen. Daarop ontbood Diericx, de president van de Raad van Vlaanderen, een deskundige inzake waterwerken, nl. landmeter Philippe-François Lippens uit Moerbeke⁷².

Diericx verzocht Lippens het terrein van de geplande sluis te verkennen. De landmeter kwam op 6 februari 1784 te Brugge aan. Daar ontmoette hij kolonel van de genie Debrou. Deze had de opdracht gekregen het bouwwerk te leiden, waar hij wist niet goed op welke plaats hij de nieuwe sluis zou bouwen. Naast het vervallene Izabellafort bevond zich het terrein van de in 1704 vernielde Izabellasluis B, en liep nog de halfverlande Sluisvliet. Debrou wist dat de eigenaars van de Hazegrasschorren ten noorden van het genoemde fort een nieuwe zeedijk wilden opwerpen. Hij begreep dat het geen zin had zijn nieuwe sluis op de plaats van de oude te bouwen. Maar het strenge winterweer verhinderde Debrou en Lippens naar het Hazegras te reizen.

Het gesprek met Debrou had echter bij Lippens, bouwer van dijken en sluizen, grote belangstelling voor de Zwinstreek gewekt. Op 25 februari reed hij naar Gent, waar hij met zijn neven, nl. handelaar Pieter Debock en advocaat Bruno D'hert, een vennootschap stichtte. Lippens zou trachten, in naam van zijn vennoten, de Hazegrasschorren te kopen. De volgende dag ging hij te Brugge Ch. Walwein opzoeken en kwam met deze overeen om het aandeel van de erfgenamen Joets en van Overloop te verwerven. Vanaf dit ogenblik stelde Lippens alles in het werk om de inpoldering van het Hazegras vlug tot een goed einde te brengen.

Lippens klopte bij landmeter Lameire aan, die de kaart van Laureins uit 1755 bezat. Ze zagen dat dit dokument een uitstekend basis vormde, waarop hun dijkplan kon steunen. Op 27 februari kwamen Lippens en Lameire op het Hazegras aan. Voorzien van de kaart van Laureins gingen ze na in hoever de schorrevlakte sedert 1755 gewijzigd was. Op de oevers van de Paardemarktkreek hadden de westenwinden nog meer zand aangebracht. Op de noordpunt van de Grote Schorre vonden de twee landmeters drie zijtakken van de Paardemarktkreek, die samen 3 ½ R breed waren, en waarvan de monding 5 voet onder „het mey- ofte schorre- veld” lag.

De oostkant van de Grote Schorre bleek „considerabel aangewassen en opgeslykt”. De in 1755 genoemde banken langs het Zwin waren aan het vasteland vastgegroeid. De landaangroei had de mond van die geulen oostwaarts verlegd. Enerzijds waren de Sluisvliet A en de Krinkelkreek door verslibbing smaller geworden, anderzijds was de monding van de Schaperijkreek en de Hazegraskreek, tengevolge van de stroming, ietwat verbreed. Lippens heet de laatstgenoemde waterloop „eene groote kreke, genaemd de nieuwe kreke”. In

de mond was de bodem 16 R breed, 12 voet diep en „seer slap ende sochte”.

Nadat de twee landmeters de kwaliteit van de grond onderzocht hadden, begonnen ze de „afstekinge der dyckagie”. Laureins zou in 1755 zijn dijk ter hoogte van het Bernaartfort bij de Paulusdijk laten aansluiten. Lippens verlegde het bedoelde eindpunt 88 R westelijker, nl. tegenover „een huuseken staende tegen de St. Paulus vaerd, bewoond by Aernout Stock”. Verder noordelijk plantte hij zijn bakens tamenlijk dicht bij de Paardemarktkreek. Op de noordpunt en langs de oostzijde van de Grote Schorre kon hij zijn dijklijn 200-300 m verder vooruit leggen dan Laureins. Maar in de zuidoosthoek moest Lippens het plan van 1755 volgen. In de bedoelde sektor oefende de stroming nog steeds een nadelige invloed uit.

De lengte van de geplande dijk bedroeg 1312 ½ R (ca. 5 km), de oppervlakte binnen die dijk 726 G. Lameire en Lippens beëindigden de afsteeking op 28 februari. De volgende dag tekenden ze hun werkkaart. Er bestonden twee redenen om de nieuwe zeedijk 2 voet hoger te bouwen dan die van Godefrootspolder : 1. de plaatselijke bewoners vertelden aan Lippens dat de laatstgenoemde dijk een voet te laag lag om de hoge vloed af te weren; 2. een nieuw gelegde dijk zakt gewoonlijk 1/10 van zijn hoogte in.

De noordwestsektor, nl. 700 R, zou het meest aan de wind en de golfslag blootgesteld zijn. Hier moest de kruin 10 voet breed zijn, de hiel een helling van 1,5 : 1 hebben, en de teen 4 : 1. Op de oostzijde kon een kruinbreedte van 8 voet volstaan, en mocht de buitenhelling ietwat steiler zijn. Over de gehele lengte moest de teen helemaal met zoden bezet worden. Lippens voorzag een „zauten berm” van 2 R, en een binnenberm van 18 voet, een dijkgracht met 1 R breedte en 4 voet diepte.

Aangezien het schorreveld reeds flink begroesd was, schreef Lippens voor „dat in de zaete des dyckx, ter plaetse recht onder de kruyne, eene sponde gegraeven worde ter breedde van een roede, diep een a twee voeten ende de selve alsdan wederom met vande beste aerde opvullen, wel kleyne kerven en soo vele mogelyk digt maeken, dienende dese om alle doortraeninge ende filtratien te beletten”. Waar de nieuwe dijk bij een oude dijk aansloot moest deze laatste eerst over een strook van 2 R breedte 1 voet diep losgespit worden „om de nieuwe mette oude aerde te beter te kunnen vereenen”.

Er waren bijzondere maatregelen noodzakelijk bij het afdammen van grotere kreken : „zal het nodigh zyn om het uytshuyven der aerde te beletten, ende het corps vanden dyk te souteneren, te maeken eenen plasberm ofte fundament van sinckrys, staeken en geirden, vette cloetaerde, ter breedde vande geheele zaete des dyckx”. In de kreken moest de dam een voet hoger opgeworpen worden dan in de andere sektoren. De aarde werd buitendijks uitgedolven, „altdy wel oplettende dat de selve wel kleyn gekerfd, digt gesloten, ende de vetste ofte beste spyse gebruyckt worde op het buytenbeloop”.

Maar betreffende het uitwateringspunt kon Lippens nog geen uitsluitel geven, zolang de plaats van de nieuwe Hazegrassluis niet definitief uitgesteken was. Indien hij het dijkwerk op 15 april mocht beginnen, en over de nodige werklieden en materiaal beschikte, zou hij de indijking van de nieuwe polder vóór 1 november 1784 beëindigen. Hij begrootte de som van de onkosten op 76.460 gulden⁷³.

Op 1 maart begaf Lippens zich te Brugge naar het huis van Albert de Gheldere, die met Anna, dochter van Charles Joets gehuwd was, en die in naam van de erven Joets en van Over-

loop optrad. De Gheldere verkocht de reeds bekende 9/16 van de Hazegrasschorren voor 9.000 pd. aan Lippens. De grenzen van het verkochte goed werden in de koopakte omschreven als volgt: de Reigaarsvliet, de Paulusvaart, de kerk van Knokke en de zee. Alle gebouwen op het bedoelde terrein behoorden aan de pachters. Van de bewuste 9/16 nam Lippens 4/16, Debock 2/16, D'hert 2/16 en Walwein 1/16. Zoals we weten bezat Walwein reeds 1/16 en Croy 6/16.

De gelanden vergaderden op 17 maart; Pecteen vertegenwoordigde Croy. Allen waren er mee akkoord dat Lippens het Hazegras volgens zijn bestek van 1 maart inpolderde. Hij verbond er zich toe het werk op 1 november 1784 te zullen klaar hebben, en de zeedijk tot 1 november 1785 in stand te houden. De volgende dag reden Lippens en Debrou naar het Hazegras om „het emplacement van de groote sluyse” uit te steken. Ook bepaalden ze samen hoeveel terrein ze uit het Hazegras zouden nemen om bij de sluis een vesting te bouwen.

Op 28 maart wierf Lippens te Moerbeke dijkwerkers aan, die hij dadelijk naar Knokke stuurde. Twee dagen later begonnen ze al met het 'kielspitten'. Verloor de nieuwe polder grond ten voordele van het nieuwe Hazegrasfort, dan maakte Lippens dit verlies goed door zijn polder in de westhoek met 35 G te vergroten. Hij verlegde namelijk het westeinde van zijn dijk naar het Paulusfort. Hij bouwde houten keten voor zijn werklieden. Onder de leiding van Lippens legden deze de dijkzate gereed, dolven ze aarde uit de dijkgracht en uit de buitendijkse dijkputten, en voerden die met hun kruiwagens naar de dijk in opbouw. Naarmate het bouwwerk oprees, werden de buitenhelling met graszoden bezet. Lippens zocht eerst verblijf op de Stelle B bij boer Huybens. Ondertussen bouwde hij een eigen keet, die ten

zuiden van kavel 4 op de Paulusdijk stond.

Omstreeks halfjuni was de gehele dijk tot op zulke hoogte gebracht, dat Lippens de afdamming van de twee grote kreek kon aanpakken. Hij zette zijn mannen aan „het aenleggen van den plasberm in beyde de gaeten”. De Schaperijkreek, die 8 R breed en 9 voet diep was, werd zonder noemenswaardige hindernissen gedicht. Op 22 juni namen de dijkwerkers „den plasberm van het groote gat” onder handen. Op 23 juni zijn ze „den plasberm van ebbe beginnen leggen ter breette van twee laegen”; op 24 juni heeft Lippens „den berm ofte stort naer de zee van het groot gat verbreed en met kloeten doen belasten”.

Toen lag de basis van de dam klaar, en moest men op een gunstige stand van de getijden wachten om de Hazegraskreek af te sluiten. Op 12 juli hebben vier ploegen arbeiders in het grote gat „alles aengeleyt om morgen te kunnen sluyten”. De volgende morgen waren Lippens en zijn mannen zeer vroeg uit de veren. Ze stonden immers voor de zware opgave om de grote kreek definitief van de zee te scheiden.

Lippens had de verschillende fazen van dit werk zorgvuldig berekend en voorbereid. Toen hij op 13 juli zeer laat in de avond naar zijn barak terugkeerde, schrijft hij in zijn dagboek: „Ten 2 uren smorghens met 7 ploegen ofte 24 spaeden begonnen het groot gat te sluyten. Ten 5 uren het waeter gedempt en gereden tot den 10 uren, als wanneer het waeter begon te vallen, synde den dam alsdan 1 ½ à 2 voeten boven het waeter. Ten 3 uren namiddag den nieuwen dam met alle het volck begonst te verwaeren tot des avonts ten 8 uren”⁷⁴.

Met het afdammen van de Hazegraskreek was het moeilijkste onderdeel van de dijkbouw achter de rug. Daarna werden de verscheidene dijksectoren zo vlug opgebouwd, dat het werk

omstreeks 1 oktober afgelopen was. Ondertussen dacht Lippens al aan de verdeling van „den polder genaemt het nieuw Haese gras”. Landmeter Debruyn, een neef van Lippens, kreeg opdracht de verkaveling uit te werken. Hij moest echter onderscheid maken tussen : 1. het gedeelte dat binnen de oorspronkelijke dijklijn van 28 februari viel, en dat algemeen uit vette grond bestond; 2. de westhoek die op 31 maart erbij genomen was, en hoofdzakelijk duinen- grond omvatte.

Debruyn trok de kavelgrachten, haaks op de Paulusdijk, dwars door de kreekaders van het pas drooggelegde schorreland. Zo bekwam hij in het oostelijke deel van de Nieuwe Hazegraspolder 8 gelijkwaardige kavels. Hij nummerde deze met de cijfers 1 tot 8, beginnende vanaf de oostzijde. De kavels 1 tot 7 waren elk 82 G 178 ½ R groot. De kavel 8 kreeg 88 G 61 ½ R omdat hij op de zuideinde uit duinenweide bestond. In het westelijke deel vermindert de kwaliteit van de grond naarmate men naar het westen opschuift. Om die reden kregen de 8 zogenaamde supplementkavels een ongelijke oppervlakte toebedeeld, die ging van 3 tot 9 G.

In de Nieuwe Hazegraspolder werden drie wegen voorzien : 1. de zogenaemde Kavel Een Straat tussen kavel 1 en 2; 2. de Middenweg of Lange Straat tussen kavel 4 en 5; 3. de Korte Straat tussen kavel 8 en supplementkavel 1. De laatstgenoemde twee straten mondden enerzijds op de binnenberm van de nieuwe zeedijk, anderzijds op de Paulusdijk uit. Op de punten waar de wegen de bermsloot of kleinere waterlopen kruisten, moesten houten buizen met 4 voet opening geplaatst worden; over de grotere kreken moesten bruggen gebouwd worden.

In zijn geheel omvatte de nieuwe polder 815 ½ G. Deze maat besloeg immers ook de zeedijk met zijn twee bermen, de dijkgracht, de kavelgrachten, de waterlopen, de wegen en de

Paulusdijk. Debruyn vond eigenlijk 721 G „zaeybare landen”. Wanneer hij van deze laatste oppervlakte de magere duinengronden aftrok, kwam hij tot 694 G „schotbaer of volpresen land”, d.i. volwaardige landbouwgrond. De landmeter legde op 12 augustus 1784 zijn kaart met het bijhorende „veld of everingboeck” aan de gelanden voor⁷⁵.

Op 6 november vergaderden de eigenaars van de Nieuwe Hazegraspolder om de nieuwe grond door „erffelycke vercaevellinge” onder elkaar te verdelen. Eerst werden allerlei zaken vastgelegd. De drie geplande wegen, de bruggen, de bermsloot langs de Paulusdijk, en de kavelgrachten moesten vóór 1 april 1785 gemaakt zijn. De zeedijk, de bermen, de ringgracht, de kreken, de wegen, de Paulusdijk, „de buyten gebleven schorren, dyckputten, slutten en bliccken” bleven een gemeenschappelijk bezit. Het visrecht in de watergangen van de polder en het weiderecht op de buitenliggende schorren kwamen toe aan de gezamenlijke eigenaars. Bij ieder van de 8 grote kavels behoorde dus niet alleen een supplementkavel, maar ook een achtste van alle boven opgesomde gemeenschappelijke goederen.

Daarna gingen de gelanden over tot „vercaevellinge by blinde lotinge”. Het lot schonk kavel 1 aan Walwein, kavels 2 en 3 aan Lippens, kavel 4 aan D’hert, kavels 5, 6 en 7 aan Croy, kavel 8 aan Debrock. De gelanden stichtten volgens het patroon van de bestaande wateringen, een nieuw waterschap : alle schotbare gronden betalen jaarlijks het vastgestelde watergeld aan de penningmeester; deze legt ieder jaar de rekening van de gemeenschappelijke inkomsten en uitgaven aan de gelanden voor; een dijkgraaf neemt de leiding over het waterschap. Ph. F. Lippens werd verkozen tot dijkgraaf⁷⁶.

12. De Hazegrassluis en de Hazegrasstraat

Nadat de Nederlanders in 1704 de Izabella-sluis B vernield hadden, kampten de wateringen van het Noord-Vrije gedurig met wateroverlast. De laatstgenoemden bouwden in 1705 een nieuwe sluis in het St.-Donaasfort, en in 1707 een sluis naast het genoemde fort. In 1724 werden plannen gemaakt om naast het Izabellafort een nieuwe Izabellasluis in te richten. Ze kwamen niet tot uitvoering. De grote moeilijkheden met de afwatering werden grotendeels opgelost door de bouw van de Passluis in 1755. Maar het feit dat deze sluis buiten de grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden stond, kon soms zeer nadelig zijn voor de bewoners van het Noord-Vrije.

Aangezien verder de sassen van de Oostendse en de Nieuwpoortse Vaart niet meer aan de vereisten van de scheepvaart voldeden, besloot het Oostenrijkse landsbestuur op 1 januari 1784 vijf nieuwe sluisen te bouwen: twee te Plassendale, een te Slijkens, een te Nieuwendamme, en „eene sluyse ontrent Sluys om te lossen de wateren van het noorden”. De laatstgenoemde was voor het Hazegras bestemd. Kolonel Debrou kreeg het oppertoezicht over de werken, kapitein Mahieu de leiding over de bouw van de Hazegrassluis. Aannemer Delaveine aanvaardde het werk van die zeesluis.

Op aanraden van de Raad van Vlaanderen raadpleegde Debrou eerst de deskundige Ph.F. Lippens. Op 18 maart bepaalden Debrou, Mahieu, Lippens en Delaveine de precieze plaats van de Hazegrassluis en van de nieuwe sluisvliet. In grote trekken volgden ze het plan van Nollet van 1724. De nieuwe sluis moest ten noorden van het Izabellafort in de dijk van de geplande Hazegraspolder gebouwd worden. Men zou vanuit de oude Izabellavaart, in de oostelijke buitengracht van het fort, een nieuwe

watgang naar de sluis graven. Deze sluisvliet moest buiten de sluis verbonden worden met de geul tussen het vasteland en een nieuw aangewassene bank, die de Gouverneurs of Kommandeursplaat heette.

Delaveine had moeite om het nodige werkvolk aan te werven. Debrou zocht in mei 100 arbeiders om de bouwput voor de sluis uit te delven. Toen trommelde het Vrije in de parochies ten zuiden van Brugge zoveel mogelijk mannen samen. Vele van die opgevorderde werklieden weigerden naar de verre onherbergzame polders te trekken, of liepen er na weinige dagen weer vandaan. Anderzijds verloor de aannemer veel tijd bij het aanschaffen van de nodige bouwmaterialen.

Toen de sluis dreigde niet vóór de winter klaar te geraken, greep Debrou in. Op 4 september bestelde hij „de als nog ontbrekende steenen voor de sluyse van Hasegras”, nl. stenen uit de groeven van Doornik en Arquenne. Tenslotte kreeg Mahieu genoeg werklieden te samen om de sluisput uit te graven. Maar het Vrije kon hem eerst in november de nodige metsers bezorgen om de sluis te bouwen. Door de slordigheid van de aannemer geraakte het metselwerk pas op het einde van 1784 klaar⁷⁷.

Daardoor was het Hazegrassluis bijlange nog niet in staat om als uitwateringspunt te dienen. Ondertussen stonden er in de winter 1784-85 nagenoeg 10.000 G blank, omdat de Noord-Nederlanders de afvoer naar de Passluis beletten. Debrou deed gedurende 1785 de uitwateringsweg in orde brengen. Men bouwde 130 m ten zuiden van de stenen zeesluis een houten 'wachtsluis'. Beide sluisen werden voorzien van schuifdeuren, die men op en neer kon winden. Het eind watgang tussen de twee sluisen diende als 'spuiboezem'.

Het dekreet van 1 januari 1784 had bepaald dat ook de nieuwe polder, die men op het Haze-

gras wilde winnen, moest bijdragen in de bouw en het onderhoud van de nieuwe zeesluis, omdat de ingedijkte grond daarlangs zou afwateren. Maar in het begin van 1785 begon ook de aanleg van het fort, dat de Hazegrassluis moest beschermen. Door dit werk geraakte de bermgracht van de Nieuwe Hazegraspolder van de sluis afgesloten. Lippens kon echter van Debrou bekomen dat zijn dijkgracht rond de westbastions van het fort mocht lopen, en ten zuiden van het fort in de sluisvliet uitmondde⁷⁸.

Midderwijl dolf men de nieuwe watergang tussen de Platerij en de sluis. Daardoor konden alle wateringen, die voordien langs de Izabellavaart afvloeiden, al gauw van hun wateroverlast bevrijd worden. Aangezien de Hazegrassluis bestemd was om ook een aantal wateringen ten oosten van de Verse Vaart te ontlasten, moest de watergang van Zuid-over-de-Lieve, die te Lapscheure door de sluis van het St.-Jobsfort in de Zoute Vaart uitmondde, met het Hazegras verbonden worden.

Met dit doel werd een afwateringsweg ingericht, die bestond uit de volgende delen : 1. drie rijen buizen onder de Verse Vaart; 2. een nieuwe watergang vanaf „de dry buysen”, doorheen het land, naar de Vuile Vaart; 3. verder de Vuile Vaart totaan de Platerij; 4. een stuk nieuwe watergang doorheen „het eyland vande platterie”; 5. tenslotte de nieuwe sluisvliet. Als breedte van de bodem werd minimum 12 voet gesteld; als diepte de drempel van de Hazegrassluis. Deze drempel was op dezelfde hoogte als die van de Passluis gesteld, die 2 voet 4 duim lager lag dan de Zwarte Sluis.

De afstand van de Drie Buizen naar de Hazegrassluis bedroeg 5 km. Op 25 juli 1785 schreef het Brugse Vrije een brief naar het landsbestuur, waarin het schepenkollege de mening uitdrukte dat de drempel van de Hazegrassluis te hoog zou liggen, en het verval van

de bewuste nieuwe waterweg veel te gering zou zijn. Ondertussen was de sluis al gebouwd⁷⁹ ! De vrees van de schepenen bleek weldra gegrond te zijn. De watergang tussen de Drie Buizen en de Vuile Vaart was niet in staat om al het water van de sluis van het St.-Jobsfort weg te trekken, en werd daarom al gauw de Verloren Kost genoemd.

De stenen en het timmerhout voor de Hazegrassluis waren in 1784 vanuit Brugge voornamelijk langs de Legervaart aangevoerd. Schuiten brachten het materiaal tot zover het kanaaltje nog bevaarbaar was, d.w.z. tot het knooppunt Izabellavaart. Het verdere vervoer geschiedde langs de dijk van het Nieuwland en de Graafjansdijk. Geen wonder dat de Oostenrijkse overheid dergelijke weg als een veel te gebrekkige verbinding tussen Brugge en het Hazegras beschouwde.

In 1759 had het Brugse Vrije een steenweg aangelegd, die Brugge met de kom van Westkapelle verbond⁸⁰. Raadsheer de Limpens werd op 7 juni 1784 belast met toezicht op de wateringen van het Vrije. Al gauw uitte de genoemde de mening dat de bouw van een steenweg van Westkapelle uit naar de Hazegrassluis onontbeerlijk was. Deze nieuwe weg kon de volgende voordelen bieden : 1. een uitweg voor de pas ingedijkte gronden; 2. een gemakkelijke aanvoer van materiaal voor het onderhoud van de sluis; 3. een vlugge verplaatsing van troepenversterkingen naar het Hazegrasfort; 4. „l'établissement d'une pêche au Hazegras”, d.w.z. de vestiging van een vissershaven in de nieuwe sluisvliet⁸¹.

Het Vrije gaf aan landmeter Lameire de opdracht om de bedding voor de nieuwe kalsijde uit te steken en de weg te bouwen. Het tracé loopt van Westkapelle dwars door de velden naar Schapenburg, vandaar op de westoever van de Legervaart tot de Izabellavaart, ten-

slotte door het 29ste en 30ste Grev., „noers door het Gouverneurs stuck”, over de vervallen Izabellasluis B en het Izabellafort tot in het Hazegrasfort. De aanbesteding greep plaats op 12 december 1784. In maart 1785 kwamen de nodige kassijstenen per schip aan in de Kom te Brugge. Debrou deed vlug de stenen ter plaatse brengen, nl. 400.000 langs de reeds bestaande kalsijde, en 400.000 met „platte coggen” over de Legervaart. Doch in verschillende sektoren van de genoemde vaart ontbraken de tragels, zodat de schuiten niet met paarden konden getrokken worden⁵².

Tegen het einde van 1785 waren niet alleen de Hazegrasstraat, maar ook de verbindingskanaaltjes van de Hazegrassluis gereed. Alle wateringen tussen de Blankenbergse Dijk, de Damse Vaart, de Verse Vaart en de Cantelolinie waterden voortaan op het Hazegras uit. Maar ook een groot aantal waterschappen, die ten oosten van het Zwin gelegen waren, brachten hun overvloedig water door de Drie Buizen en de Verloren Kost aan. Hendrik Hubens trad op 18 december 1784 in dienst als sluiswachter, met een jaarwedde van 500 gulden. In 1785 werd een sluiswachterswoning gebouwd⁵³.

13. De Zoute Polder

Langs de Hazegrasstraat kwam Ph.F. Lippens in het voorjaar van 1785 tijdig op het Hazegras aan om de ontginning van de nieuw gewonnen polder op gang te brengen. Terwijl zijn ploegers het schorreveld scheurden, stapte hij over de nieuwe dijk om na te gaan hoe die de winterstormen doorstaan had. De zeeering bleek geen noemenswaardige schade geleden te hebben. Vanop de dijk keek hij uit over de buitendijkse gronden. Tussen de eerste duinenketen, landduinen geheten, en de tweede keten

zag Lippens talrijke begroeide pannen. De grootste ervan waren het oosteinde van de Brabantse Panne en de Blinkaartpanne. De Zoute Schorre liep over de westgrens van het Hazegras verder door, en bezat nog een uitloper, nl. de Konijnenpanne. Ten noorden daarvan vormde het westeinde van de Kleine Vlakte een panne. Van het zuiden uit liepen wegels over de duinen naar het strand; de voornaamste was de wegel door de Blinkaart naar de schorren rond het Paulusfort.

Ten noorden van de Kleine Vlakte vorderden de jongste zeeduinen in oostelijke richting. De Paardemarkt geraakte stilaan met duinenzand overstoven. Als gevolg daarvan kreeg de bank de naam Zandplaat. Op die plaat stond er al een flinke schorre flora. Tussen de zogenoemde Korte Duinen, die zich even ten noordoosten van het Paulusfort gevormd hadden, lag een kleine panne, met een drinkput ten behoeve van de schapenkudden. De slijkbank, die ten oosten van de Zandplaat aangroeide, nam weldra de naam Zeehondenplaat aan. Tussen de genoemde twee banken liep de Zandkreek.

Ook op de westoever van het Zwin had de nieuwe zeedijk stand gehouden, ondanks het feit dat het voorland daar weinig breedte bood. De Grote Plaat rekte in noordelijke richting uit. Op alle oevers van het Zwin, van Sluis tot de zee, won de sedimentatie veld. Lippens zag dat de Kommandeursplaat rijp voor indijking was. Deze bank was in de westelijke geul tussen het vasteland en de Grote Plaat opgedoken, maar werd niet als een aanwerp bij het Hazegras beschouwd.

Het Landsbestuur verkocht in 1786 de Kommandeursplaat aan Lippens en Debock, op voorwaarde dat ze die in 1787 indijkten ter bescherming van het Hazegrasfort. De Sluisvliet B vormde de westgrens van de genoemde plaat. De geul langs het vasteland was 10 voet

diep. Op de plaat stond er bij sterke getijden 6 duim water, bij uitzonderlijke vloed 3 voet⁸⁴.

De Kommandeursplaat werd op 18 april 1787 gemeten: 1. de eigenlijke opwas omvatte 81 G; 2. het stukje Hazegrasschorre tussen de Nieuwe Hazegrasschorre en de Sluisvliet B 5 G; 3. „de Bergemsche en Godefroidsche schorren” langs de Godefrootspolder 9 ½ G; 4. de kreken 16 G. Het grootste deel van die 111 ½ G werd ingedijkt. Lippens begon op 9 mei 1787 een dijk rond de Kommandeursplaat te leggen. Deze zeewering was 430 R lang. Lippens kreeg toelating om de afwatering doorheen de dijk van de Godefrootspolder naar de Hazegrassluis te richten. De nieuwe polder werd in 4 kavels verdeeld: kavel 1 en 4 voor Lippens, kavel 2 en 3 voor Debock⁸⁵.

Inmiddels had Lippens reeds gesproken met zijn deelgenoten over de Zoute Schorre, waarin zij alle evenveel achtste delen als in de Nieuwe Hazegraspolder bezaten. Door de nalatigheid van de intendanten van de vorige eigenaars was de Zoute Schorre met de omliggende duinen onder de bevoegdheid van de koninklijke domeinen geraakt. Als ontvanger van de Financiën en de Domeinen verpachtte Jozef Hergodts de genoemde gronden „als lagaen ofte vaccant goed”, ofwel openbaar of uiterhand. Daartegen protesteerde Lippens bij de Raad van Vlaanderen. Hij legde de betreffende overheden de reeds bekende eigendomsbewijzen voor.

Na veel onderhandelen bereikte Lippens op 8 december 1786 een akkoord met de Raad van Financiën: 1. Hergodts staat de Zoute Schorre en de bijhorende duinen met het jachtrecht af, maar de cijnspachten, die reeds vóór de genoemde datum toegestaan waren, lopen door tot het einde van hun termijn; 2. de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder mogen, steunend op het oktrooi van 30 september

1782, de Zoute Schorre in 1787 indijken; 3. ze betalen, vanaf de dag van de indijking, een jaarlijkse erkenning van 300 gulden aan de Domeinen; 4. Hergodts geeft het terrein van het Teresiafort en van het Paulusfort terug; 5. de Financiën vergoeden aan de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder de gronden, die bezet zijn door de Hazegrassluis, de Sluisvliet B en het Hazegrasfort⁸⁶.

Zodra het akkoord gesloten was, stelde Lippens zijn dijkplan op. Hij zou zijn dijk bouwen tussen de duinen van de Kleine Vlakte en die van het Paulusfort. Om twee redenen mocht de zeewering van de nieuwe polder een voet lager gebouwd worden dan die van de Nieuwe Hazegraspolder: 1. tengevolge van de duinverstuiwing lag het terrein van de dijkzate hoger dan het gewone schorreveld; 2. de dijk zou van noordwest naar zuidoost lopen, en dus niet aan de westen- en noordwestenstormen blootgesteld zijn⁸⁷.

Op 29 juni 1787 heeft Lippens, samen met de aannemers Frans Ryckaert en Bernard Verwilghen, „de dyckagie van het soute polder afgesteken”. Hij gaf zijn dijk de volgende afmetingen: 6 voet hoogte en 6 voet breedte voor het corpus; een helling van 3:1 voor de hiel en de teen; 15 voet breedte voor beide berm: 12 voet breedte voor de berm-sloot; ca. 1 km lengte. De Zoute Dijk moest helemaal ’besoden’ worden, omdat de voorhandene grond zandiger was dan op de vette schorre.

Het waer van de Zoute Polder zou langs de volgende weg naar de Hazegrassluis vloeien: in de polder een nieuwe hoofdwatgang graven; deze waterloop door middel van „eene binnensluys” met de Paulusvaart verbinden; de genoemde vaart uitruimen, van het Paulusfort tot aan de Hazegrasstraat. In augustus bouwde F. Ryckaert het binnensluysje „in steen met een schof”. In september dolf Pieter Vercauteren

„het waterganck in het soute schorre”; breedte 1 R, diepte 3 voet⁸⁸. Ook de drinkput tussen de Korte Duinen werd binnen de dijk genomen. Deze panne moest immers „eeuwiglyk dienen voor gemeenen waterput⁸⁹.

Terwijl de Zoute Dijk opgebouwd werd, dachten de gelanden al aan de verkaveling van de Zoute Polder. Verplancke en Lootins hadden in 1714 geen precieze scheiding tussen de hoge duinen van Knokke, die toen als domeingrond golden, en de Oude Hazegraspolder kunnen bepalen. In de loop van de 18de eeuw kregen de hertogen van Croy het toch gedaan vanwege de Raad der Domeinen, dat een duidelijke grens getrokken werd. Deze bestond als volgt: een duinenwegel op de noordzijde van de Pappolder, 500 m ten oosten van de kerk; van daaruit doorheen de Magerè Schorre een nagenoeg rechte lijn, die even ten zuidoosten van het Paulusfort op de Paulusvaart uitliep. De gebruikers van de duinen maakten op die lijn een voetweg en brachten wat beplanting aan.

J. Debruyne kreeg van Lippens opdracht een kaart van de Zoute Polder en zijn bijhorigheden te tekenen. Op de westzijde van het Hazegras hadden Verplancke en Lootins, volgens de bepaling van de oorkonde van 1428, het kerkhof als westelijk eindpunt genomen. De bedoelde plaats bleek echter weinig geschikt om van daaruit een grens doorheen de duinen naar de zee te trekken. Daarom aanvaardde men in het akkoord van 8 december 1786 „het midden van Knocke thoren” als „scheydlinie”.

J. Debruyne voltooide op 28 oktober 1787 de kaart van de Zoute Polder met „alle de duynen ende valleyen ofte pannen met differente cheynsgronden”. De zee vormt de noordgrens. De westgrens vertrekt uit de kerktoren. Debruyne plantte een paal in de Brabantse Panne en een in de Zoute Schorre op de bedoelde lijn, die op de primitieve kadasterkaart ligt tussen

enerzijds A 295, 296 en 297, en anderzijds A 273, 286, 293 en 294. De zuidgrens: de muur van het kerkhof en van de Pastorie B, de Duinenweg en de reeds genoemde scheiding met de Oude Hazegraspolder, d.i. de lijn tussen A 298 en 298bis; de oostgrens: de Paulusvaart en een theoretische lijn die over de Zandplaat naar de zee liep.

De Zoute Polder met de bijhorende duinen, pannen en schorren omvatte 673 G. Uit dit geheel waren 22 perceeltjes verciijnt. In werkelijkheid kwam de indijking van de Zoute Schorre vele jaren te laat. De lange smalle vlakke tussen de twee rijen hoge duinen was al fel overstoven. Het bodempeil lag zo hoog dat de hoge vloed er geen slib meer konden overheen brengen. In de eigenlijke polder met Debruyne 240 G „zaeybare ofte weibare landen”. De kwaliteit van die gemeten was echter zo gering, dat ze maar de waarde van 40 G schotbaar land vertegenwoordigden.

Voordat de Zoute Polder ingedijkt werd, doorkruiste het vee van de dorpsbewoners het gehele gewest tussen de kerk en de zee. Wegels liepen door de Zoute Schorre naar het strand. Lippens verkavelde de Zoute Polder in 8 gangen, waarvan hij de scheidingslijnen recht naar het noorden richtte. Hij hield slechts een van de boven bedoelde wegels open. Tussen gang 3 en gang 4, ongeveer op de plaats waar voordien de Blinkaartwegel naar de Kleine Vlakte liep, legde Lippens „den nieuwen wegh door den polder”, d.i. de huidige Konijnendreef. De Zoute Vaart staat haaks op de grenslijnen van de gangen.

De grootte van de kavels varieerde van 26 tot 34 G, maar alle acht bezaten ze slechts de waarde van 5 G. Kavel 1 omvatte ook het Paulusfort en het hoeveke ernaast, waar Michiel Devlaemynck woonde (A 257). Op gang 2 stond een huis dat ceins 1 uitmaakte (A 190).

Kavel 4 omvatte ceins 6, kavel 5 omvatte ceins 7. De genoemde drie cijnsen werden met hun gang medeverkaveld. Onder de genoemde 240 C vielen ook de hoofdwatgang, Zoute Vaart geheten, en de Konijnendreef. De overige 19 cijnsen bleven onverdeeld; de gezamenlijke oppervlakte ervan bedroeg 15 G.

De Zoute Polder telde verder nog 418 G die bestonden uit: 1. „maeger weyden en hooghe duynen”, d.w.z. de duinen ten zuiden en ten noorden van de Zoute Schorre, alsmede de Kleine Vlakte met haar duinengordel; 2. „alle het hardt sandt ende aenwassende schorren vandien”, d.w.z. het strand buiten de zeeduinen; 3. de Zoute Dijk; 4. de gemeenschappelijke drinkput tussen de Korte Duinen⁹⁰.

Evenals de vorige keer duidde het lot de gedigden aan. Croy kreeg gang 3, 6 en 8; Lippens gang 1 en 4; Debock gang 2, D'hert gang 5; Walwein gang 7. Elke kavel was daarbij gerechtigd in een achtste van de gemeenschappelijke bezittingen: de Zoute Dijk, de dijkgracht, de Zoute Vaart, de Konijnenweg, de drinkput, de onverdeelde 19 cijnsen, de duinen, de pannen, de schorren en het strand⁹¹.

14. Het Hazegras omstreeks 1800

In het midden van de 18de eeuw was het deel van het Zwin tussen het Donaasfort en de stad Sluis grotendeels verland. Deze sektor werd in 1755 afgedamd en heette voortaan Craeyens Polder. In de dam bouwden de Noord-Nederlanders de Passluis, waarlangs het water van vele wateringten ten noorden en ten zuiden van het Zwin afvloeide. Zodra de bedoelde dam bestond, kon de vloed niet meer zulke grote massa's door het Pas aan- en wegbrengen. Bijgevolg verminderde de schuring in de Zwinsektor ten noorden van Sluis. Het voorland van de Goeverneurspolder groeide vlug aan. Het werd

ingedijkt in 1795. De nieuwe grond heette de Waesberghe- of Klein-Paspolder⁹².

De Oostenrijkse Nederlanden werden in 1794 definitief door de troepen van de Franse Republiek bezet. Het nieuw bewind nam de goederen van de uitgewekene adel in beslag, o.a. de gronden van de Croy's te Knokke. Rond het eiland Kadzand lagen verschillende opwasen, midden in de bedding van het Zwin. Deze eilandjes kwamen op een merkwaardige wijze in de aktualiteit. In 1805 inspekteerde Napoleon de kusten van de Noordzee. Op zijn reis van Oostende naar Vlissinge trok hij te Knokke over het Zwin. Na de overtocht wenste hij de bevelhebber van de sektor, nl. generaal Vandamme, te belonen om zijn verdienstelijkheid. Hij schonk hem de eilanden in de vertakkingen van het toenmalige Zwin.

Bij het keizerlijk dekreet werd een kaart gevoegd, waarop de betreffende eilanden voorkwamen. „L'ancien Olieslaegers plaet, endigué en l'an XI (1803) par la compagnie Ottevaere”, d.i. de Olieslagerspolder op de zuidwesthoek van Kadzand, werd uitgezonderd. Maar Vandamme kreeg: 1. „le ganzenplaet”; 2. „une autre de moindre importance”; 3. „l'ilot, dit groote plaet”. De laatstgenoemde opwas gold als „schorre de première classe”, en de aanwasende randen ervan droegen reeds enige begroeiing.

Het dekreet stelde de duur van de concessie op 52 jaar. Deze termijn ging in telkens een deel van de afgestane schorren ingedijkt werd. De prefekt van het departement Schelde bevestigde in 1806 het oktrooi van Napoleon. Hij omschrijft de schenking als volgt: „schorres ou alluvions, situés dans le bras de mer nommé le Swin, depuis la mer du nord jusqu'à la digue en briques nommé Bakkerspolder, ainsi que ceux situés dans le canal d'Aerdenbourg”⁹³.

Nadat Napoleon naar verre slagvelden ver-

trokken was, waagden de gelanden van het Hazegras het te protesteren tegen de concessie Vandamme. Op hun bijzondere vergadering van 5 juni 1807 bespraken ze het feit dat „iemand wilde zich appropriëren, over den generael Vandamme, de schorren van dezen polder”. In een memorie gericht tot de prefect van het departement Leie noemden ze de Grote Plaat een aanwas bij het Hazegras. Maar hun tussenkost kon het dekreet van 1805 niet meer ongedaan maken⁹⁴.

Op 11 januari 1811 vaardigde Charles Maillard, directeur van de Polders, een dekreet uit waarbij de personen, die aanspraak maakten op de eigendom van schorreland, hun rechten bij de genoemde moesten rechtvaardigen. De gelanden van het Hazegras beijverden zich dadelijk om de nodige bewijsstukken te verzamelen. Toen behoorden 7/8 van de Nieuwe Hazegraspolder en de voorliggende schorren aan Lippens, D'hert, Piers en Pecsteen, 1/8 aan Belpaire en Declerc. Op 30 augustus 1812 erkende Maillard het recht van de eerstgenoemde vier personen op de 7/8 van de Hazegraspolder. Het recht van de laatstgenoemde twee werd later bevestigd⁹⁵.

Het verzoek van Lippens en zijn deelgenoten was gesteund o.a. op de kaart van landmeter Vandewattijne. De buitendijkse gronden, die zich uitstrekten van de Zoute Dijk tot de Sluisvliet B, tussen de voet van de zeedijken en de uiterste grens van het schorreland, omvatten in 1812 256 ha 74 a 67 ca. De breedte van dit werpland bedroeg ca. 1 km ten noorden van het Paulusfort, ca. ½ km op de noordwestzijde en het noordeinde van de Nieuwe Hazegraspolder, 200-300 m op de westoever van het Zwin⁹⁶.

De Grote Plaat nam toe in de hoogte en in de breedte. Als gevolg daarvan zocht de stroming in de westelijke tak van het Zwin, het

zogenoemde Dievegat, haar bedding naar het westen te verleggen. Dit gebeurde ten nadele van het voorland van de Nieuwe Hazegraspolder. De gelanden verweerden zich tegen het landverlies door „jetées en terre glaise, dites slyk-vangers”, te bouwen. Dit waren aarden strekdammen, die de stroming vertraagden, en de sedimentatie begunstigten. Men begon al in 1816 11 dergelijke dwarsdijkjes te bouwen⁹⁷. Toch spoelde de vloed de zuidoosthoek van de Nieuwe Hazegraspolder weg. Op die plaats bouwde het waterschap in 1837 een inlaagdijk⁹⁸.

Hier moeten we even uitweiden over de Kommandeursplaat, die in Westkapelle ligt. De zeedijk ervan werd op 15 januari 1808 doorgebroken. De bres werd hersteld met een achterwaartse kraag. In maart 1820 sloegen de golven opnieuw een deel van de zeekering weg. De eigenaars begrepen dat het herbouwen van de dijk een te zware last zou betekenen, en gaven daarom hun polder op. De dijk is langzamerhand door de getijden weggespoeld⁹⁹.

Ook de zeedijken op de westzijde van Kadzand hadden last van de Grote Plaat. De Zandpolder vloeide in en kon voorlopig niet meer gedicht worden. De Nederlanders grepen naar de grote middelen om hun voorland vlug te doen aangroeien. In 1828 legden de polders van Kadzand een dam in de oostelijke tak van het Zwin. Toen die dam niet sterk genoeg bleek, bouwden ze in 1835 twee nieuwe dammen even ten zuiden van de sluis van de Watering van Kadzand, tegenover de noordpunt van de Grote Plaat. Vanaf dit ogenblik slibde de oosttak van het Zwin vlug vol. De getijden moesten hun weg vinden in de westelijke geul, het zogenaamde Dievegat¹⁰⁰.

Omstreeks 1800 splitste zich een nieuwe rij zandheuvelds af van de duinengordel van de Kleine Vlakte. De nieuwe zeeduinen reikten

omstreeks 1830 tot de plaats waar vroeger de Zoute Kreek en de Paardemarktkreek in de zee uitmondde. Deze monding was gedoemd om onder het zand te verdwijnen. Verder oostelijk begon, op de noordrand van de grote Zandplaat, een duinenrij op te waaien. Het zand stooft oostwaarts en vormde de vroegere Paardemarkt stilaan om tot een laag begroeid duinenlandschap. Een kaart van 1839 noemt het bedoelde gebied: „pannes qui s'inondent à marée d'équinoxe". De strook schorre ten noorden van de inlaagdijk van 1837 en de Grote Plaat werden alleen nog bij sterke vloed overstroomd. De slikken van de Zeehondenplaat zouden weldra het stadium van de eerste begroeiing bereiken¹⁰¹.

Omstreeks 1840 verslibde de Zwingel tussen de Klein-Paspolder en de westkust van Kadzand. De Nederlanders kregen het moeilijk om op het genoemde punt water te lozen. Uit die toestand volgde dat er steeds minder schuurwater stroomde in de westtak van het Zwin tussen de Kommandeursplaat en de Grote Plaat. Midden in de geul tussen de genoemde twee banken bezonk een smalle opwas. Overal in het Zwin won de sedimentatie terrein. Alleen in het Dievegat hield het schuurwater van de Hazegrassluis nog een behoorlijke breedte open.

Maar ook het Dievegat werd bedreigd met verslibbing. Immers de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder breidden hun stelsel van strekdammen, die ze sedert 1816 gelegd hadden, uit door in 1845 nog zes dijkjes in klei en rijswerk te bouwen. Korte tijd later stuurde de dienst Bruggen en Wegen te Brugge ingenieur Debrock uit om na te gaan hoe de sedimentatie van het Zwin zou evolueren, sedert een groot deel van het water van het Noorden niet meer langs de Hazegrassluis, maar wel langs het Leopoldkanaal te Heist uitvloeide. De ge-

noemde keek ook uit naar de toestand van de zeedijken. Hij bracht op 19 augustus 1845 verslag uit bij de gouverneur.

Debrock bemerkte dat de duinen op de noordzijde van de Zandplaat de zee al zoveel tegenhielden, dat de kracht van de vloed zich vooral tegen de oostdijk van de Nieuwe Hazegraspolder wierp. Daardoor had de polder in 1837 wat grond verloren. Hij keurde het goed dat de gelanden op de meest bedreigde plekken strekdammen gebouwd hadden. Hij stelde vast dat de verslibbing van het Zwin allerwegen toenam. In zijn rapport schonk hij geen aandacht aan het feit dat de slijkvangens het Dievegat konden doen verlanden. Heel het Noorden zou immers binnen weinige jaren langs de sluisen van Heist afwateren.

Ondertussen was het Pas volgeslibd, en konden de Nederlanders hun overtollige water niet meer langs de Passluis lossen. Op 7 juli 1849 bereikten ze een akkoord met de Belgische regering. Voortaan mochten 2.174 ha Nederlandse grond hun water langs de Cantelmolinie naar de Hazegrassluis richten. Deze grond betaalde wat ergeld aan de generaliteit van de genoemde sluis¹⁰². Zodra de Passluis afgeschaft was, legden de gelanden van het Hazegras een dam in de geul tussen de Kommandeursplaat en de nieuw opgedokene plaat. Ze streefden er ook naar om de Zandkreek, die te dicht bij de dijk van de Nieuwe Hazegraspolder liep, te doen dichtslibben. Met dit doel bouwden ze:

1. een dam in het Smokkelgat, d.i. de westelijke monding van de Zandkreek, tussen de Zandplaat (B 718) en de Zeehondenplaat (B 724);
2. in de oostelijke monding van de Zandkreek, nl. ten oosten van de Nieuwe Hazegraspolder.

Maar de waterschappen, die de generaliteit van de Hazegrassluis uitmaakten, protesteerden bij de gouverneur tegen het bestaan van strekdammen op de westoever van het Zwin. De

sluismeesters voerden aan dat de slijkvangers de totale verslibbing van het Dievegat, en bijgevolg van de Sluisvliet B, zou veroorzaken. Op 25 juni 1850 schreef de gouverneur naar August Lippens, de voornaamste gelande van de Nieuwe Hazegraspolder, dat hij met het bedoelde werk moest ophouden.

Lippens antwoordde : de dagelijkse aangroei van het Eiland Vandamme versterkt de druk van de vloed op onze dijken : we hebben slijkvangers gelegd om het voorland te doen aanwassen, en zodoende de dijkvoet te beschermen; langs de Hazegrassluis vloeit er voldoende water uit om de sluisvliet te schuren¹⁰³. De sluismeesters van de Hazegrassluis toonden zich niet tevreden met dit antwoord. In maart 1851 namen ze Gérardot, hoofdingenieur van Bruggen en Wegen, mee naar het Zwin, „où des travaux de diguettes et jettées étaient en construction”.

Sommige van de strekdammen reikten bijna tot aan de overzijde van het Dievegat en dreigden de uitwateringsweg te verslibben. Gérardot besliste dat de dwarsdijkjes niet verder dan 80 m buiten de dijkvoet mochten reiken. In hun vergadering van 5 mei 1851 besloten de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder hun strekdammen niet langer te maken dan die van het Frans Fort : „de ne pas étendre les travaux de défense dans l'avant-schorre au delà de l'épi de la batterie française”. Het KB van 10 juni 1851 bevestigde de door Gérardot getroffen regeling¹⁰⁴.

De Nieuwe Hazegraspolder deed enkele slijkvangers inkorten, maar ging toch verder met het bouwen van dergelijke dammen. Zelfs na het genoemde KB legden ze nog vier korte aarden strekdammen. De Generaliteit van de Hazegrassluis alarmeerde weer Bruggen en Wegen. De ingenieurs van het Ministerie van Openbare Werken, die het Hazegras kwamen bezoeken,

zagen dat niet alle dammen tot op de lengte van 80 m teruggebracht waren. Het KB van 17 mei 1853 beval : 1. de slijkvanger in de kreek langs de Kommandeursplaat tot op 80 m in te korten; 2. de grote dam in de Zandkreek helemaal te verwijderen¹⁰⁵.

Toen de gelanden zich niet haastig toonden om het KB op te volgen, kreeg Filip van Landschoot, hun dijkgraaf, op 29 juli 1853 een aanmaning om dadelijk de slijkvangers in orde te brengen. Vooral de grote dam in de Zandkreek moest verdwijnen. De Watering van Kadzand voelde zich gehinderd door het bestaan van die afdamming. Door het feit dat de vloed niet meer op- en afging door de Zandkreek geraakte de plaats verzand, waar de genoemde geul in het Zwin uitmondde. Precies tegenover die monding vloeide de sluisvliet van de Watering Kadzand in het Zwin uit.

Ingenieur Declerc schreef naar Lippens dat de dam van de Zandkreek niet afgebroken was. De laatstgenoemde antwoordde dat de Nieuwe Hazegraspolder door dergelijk bevel in zijn eigendomsrecht geschaad werd. Ten einde raad besloot de Provincieraad van West-Vlaanderen alle betrokkene partijen samen te roepen. Op 20 maart 1854 om 11 uur verschenen in het sluiswachtershuis van het Hazegras de volgende personen : provinciale afgevaardigden; sluismeesters van de Hazegrassluis; August Lippens; Filip van Landschoot; Erasmus, dijkgraaf van de Watering Kadzand en afgevaardigden van Sluis.

De genoemden begaven zich dadelijk naar het betwiste punt, nl. de dam van de Zandkreek. Lippens wees het gezelschap erop dat de kreek al te zeer verzand was, zodat het openen van de dam toch geen zin meer had. Ook het Dievegat slibde vol : „le schorre du général Van Damme tend à se joindre au notre”. Bij eb was de kreek nog 50 m breed en stond er

50 cm water in. De sluismeesters van de Hazegrassluis vonden geen erg meer in dit feit, blijkbaar omdat ondertussen de sluisen van Heist hun overtollig water loosden. Maar Erasmus herhaalde het standpunt van zijn waterschap: het afdammen van de Zandkreek doet de sluis van Kadzand verslibben.

Daarna stapten de afgevaardigden door het Dievegat en over de Grote Plaat, en begaven zich naar het sluishuis van de Watering Kadzand. Daar verklaarde Lippens dat de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder het recht hadden op hun eigen grond een kreek af te sluiten. Trouwens de Nederlanders hadden sedert 1828 verscheidene werken uitgevoerd om de oosttak van het Zwin af te dammen. Daardoor was het geweld van de stroming op de westtak overgeslagen. Ze hadden ook strekdammen gebouwd op de oostoever van het Zwin, ten noorden van de sluis van Kadzand. Maar, zo besloot Lippens zijn uiteenzetting, wat men ook doet in het Zwin en zijn zijkreken, de sedimentatie gaat toch haar gang.

Erasmus antwoordde dat de Nederlanders wel sedert 1790 allerlei werken verricht hadden, maar dat die alle erop gericht waren om hun dijken te verdedigen. Op dit ogenblik meende ingenieur Gérardot de Sermoise de hoog oplopende discussie te besluiten met de volgende opmerking: de verzanding van het Dievegat staat niet in verband met de dam in de Zandkreek; de schuld ligt bij een strekdam vlak achter het sluishuis van Kadzand, die de Nederlandse tak van het Zwin verslibd heeft.

Toen deze woorden olie op het vuur bleken te zijn, opperde de Sermoise een plan: het Zwin even ten noorden van de sluis van Kadzand volledig afdammen; in de dam een gemeenschappelijke uitwateringssluis bouwen; een nieuw afwateringskanaal graven, dat zou bevaarbaar zijn tot Sluis. De aanwezigen vonden het een

prachtig plan. Maar hoe zouden de eigenaars van de Grote Plaat er tegenover staan?¹⁰⁶

15. Plannen om het Zwin af te dammen

De vloedstroom zette gedurig zand af op het strand van de Zandplaat. Deze aanwas dreigde helemaal te verzanden. De gelanden van het Hazegras trachtten het vliegende zand met doornaanplantingen tegen te houden. Op de Zeehondenplaat verhoogde de sliblaag. Op de noordwesthoek rezen al jonge duintjes op. Door het feit dat de kust van de genoemde twee platen aanwies, werd ten noordwesten van het Paulusfort de richting van de stroming veranderd. In de bedoelde sektor begon de zee omstreeks 1840 de buitenrand van de duinen af te halen. Nadat het geschil met de Generaliteit van de Hazegrassluis en met de Watering van Kadzand bijgelegd was, gingen de eigenaars van het Hazegras in 1858 over tot „exhaussement du barrage du Smokkelgat, défense contre la mer”¹⁰⁷.

De erfgenamen Vandamme bezaten nog steeds de concessie, die Napoleon in 1805 aan zijn generaal geschonken had. Voorlopig verpachtten ze hun schorreiland als schapenweide. Ze meenden dat het tijd werd om meer munt te slaan uit hun alluviale gronden te Knokke. Hippoliet Lammens liet in hun naam een kaart van de Grote Plaat maken. In 1856 bedroeg de oppervlakte rijpe schorre 84 ha, waarvan 5 ha in Nederland; de strook slikke rond het eiland was 13 ha groot, waarvan 3 ha in Nederland¹⁰⁸. De grazende kudden beschikten over een waterput beschermd door een ringdijk. Deze lag in Westkapelle ongeveer 200 m ten zuiden van de gemeentegrens¹⁰⁹.

De oosttak van het Zwin was reeds jaren tevoren door de Nederlanders afgedamd. Tengevolge daarvan was de Grote Plaat nagenoeg

aan de kust van Retranchement vastgeslibd. De erven Vandamme besloten een groot deel van hun rijpe schorren in te polderen. Ze planden een dijk vanuit de strekdam van het Frans Fort oostwaarts over de Grote Plaat naar de overzijde. De dijk omsloot bijgevolg ook een groot stuk Nederlands grondgebied. Maar er mochten in het Zwin geen werken uitgevoerd worden zonder de toelating van de twee betrokkene landen. Ook omdat de afdamming afwateringsproblemen zou scheppen, richtten de genoemde erven zich tot de Belgische regering.

De gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder bespraken op 1859 het bovengenoemde plan. Het dekreet van 30 augustus 1812 had hen erkend als eigenaars van 256 ha schorren in het Zwin. Daarvan viel een deel binnen de geplande dijk, nl. het voorland ten zuiden van het Frans Fort en de Kommandeursplaat. Maar waar zou de nieuwe polder uitwateren? Alle waterschappen, die vroeger langs de Hazegrassluis afvloeiden, waterden sedert enkele jaren langs het Leopoldkanaal te Heist uit. Daarna slibde de Sluisvliet B al gauw vol.

De Nederlanders wilden op de kosten van beide landen in de geplande dijk een nieuwe uitwateringssluis bouwen. De Nieuwe Hazegraspolder beschouwde dit voorstel als niet redelijk, omdat men het water van de Belgische schorren gemakkelijk naar Heist kon richten. Maar het dijkplan Vandamme trok de aandacht van de Nederlandse regering. Deze laatste betwistte aan de genoemde erfgenamen de eigendom van de Grote Plaat. Het kwam tot een proces vóór het Hoog Gerechtshof te Den Haag. De Nederlandse Staat won het proces in mei 1861 en nam vervolgens bezit van de Grote Plaat voor zover die binnen zijn grenzen lag.

In opdracht van zijn regering maakte Beyerinck, ingenieur van Waterstaat, twee dijkplan-

nen op. De dijk van plan A vertrok uit de noordoosthoek van de Nieuwe Hazegraspolder en sloot bij de zuidwesthoek van de Zandpolder aan. Lengte van de dijk 1600 m; bestek 121.000 gulden. Nederland zou 400 ha winnen, België 350 ha, waaronder de concessie Vandamme. Dit plan vereiste de medewerking van de Belgische regering. Plan B voorzag een dijk van 790 m tussen de Klein-Paspolder en de polder van Bewesterhofstede. De dijk, die 30 m ten zuiden van de rijksgrens zou liggen, won 270 ha op Nederlands gebied. Bestek 33.000 gulden.

A. Lippens schreef op 16 september 1861 naar het Ministerie van Openbare Werken om te vragen dat de Belgische regering het groot plan van Beyerinck zou steunen. Het probleem van de afwatering kon gemakkelijk opgelost worden. De Belgische schorren zouden naar Heist afvloeien. Anderzijds planden de Nederlanders een gans nieuw afwateringskanaal, dat zou lopen van Sluis doorheen Kadzand naar de zeedijk van de Tienhonderdpolder.

De Nederlanders begrepen echter dat het graven van de bedoelde watergang een kostelijke onderneming zou worden. Ze verkozen de gemakkelijkste oplossing: het klein plan van Beyerinck. In 1864 hebben ze het Zwin afgedamd tussen de noordoosthoek van de Klein-Paspolder en de dijk van Bewesterhofstede. De bedijking van de Zwinpolder werd geleid door landmeter Lansen-Croin uit Sluis, een deskundige op het gebied van dijkbouw¹¹⁰.

Daarop gingen de eigenaars van de Belgische Zwinschorren te rade bij Lansen. Hij doorliep de Zwinvlakte in alle richtingen om die op te meten en „de analyse der verschillende grondsoorten” te maken. Tussen de Nieuwe Hazegraspolder en Retranchement mocht zeker de helft van de grond schorre van 1e en 2e kwaliteit geheten worden. Vooral de Grote Plaat was

„rijp voor den ploeg”. Een zesde van de beoelde streek bestond uit magere schorre, vooral op de Nederlandse zijde. De rest was begroeid zand, strandvlakte, slikke en kreekgeulen.

Maar Lansen kon tot zijn spijt de grondkwaliteit van de Zandplaat niet hoog aanslaan. Men had veel te lang het zand over de vlakte laten vliegen vooraleer doornen geplant werden. De plaat was toen ongeveer 160 ha groot en bestond grotendeels uit begroeid zand, bloot zand en doornbegroeiing. Alleen in de zuidoosthoek vond Lansen nog behoorlijke schorregrond. De gordel lage duinen liep al op de zuidwestzijde van de Zandkreek. Onderwijl vorderde de duinvorming vlug op de noordoosthoek van de Zeehondenplaat. De afstand tussen deze nieuwe duintjes en de kust van Kadzand bedroeg toen ongeveer 1,5 km.

Lansen schetste een eerste dijkplan in 1865. Het voorzag een dijk „tusschen den nol van Retranchement en den hoek van den Hazegraspolder”, en een aanwinst van 312 ha. Het kleine projekt won vooral goede schorren, maar liet de Zandplaat buiten de dijk. Lansen vond dit laatste niet gunstig. De plaat kon toch niet meer door het ebslib in kwaliteit verbeteren, omdat „het zanderig schor, het begroeid zand en de doorns veel te hoog met zand zijn doormengd en opgestoven”. De dijk van het plan van 1866 liep „vanaf de haven van Retranchement tot aan de Belgische duinen”, d.w.z. tot aan de reeds genoemde duinen op de zuidwestzijde van de Zandkreek. Deze polder zou alle bestaande schorren „aan de zee ontwoekeren”, nl. 588 ha.

Lansen beschouwde het als een utopie de dijk nog verder noordelijk te leggen, d.w.z. de uiterste duinen van de Zandplaat met de duinen van Kadzand te verbinden. Die dijk zou te veel oppervlakte kreekgeul en strand inpolderen. Dit

strand kreeg beter zijn natuurlijke ontwikkeling. Men moest doornen en helm planten om duinen aan te winnen. De nieuwe zandheuvelds zouden het afvloeien van de vloed vertragen en bijgevolg de slibafzetting bevorderen. Dit was het middel om „ebslik op de zandplaat (= Zeehondenplaat) te verkrijgen”, en deze in begroeiende schorre te herscheppen. Lansen schatte dat, indien men zijn aanwijzingen volgde, de duinen van Knokke en van Kadzand binnen een tiental jaren zouden aaneensluiten.

Het betoog van Lansen zette de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder aan om hun dijk op de Zandplaat en de Zeehondenplaat te bouwen. Volksvertegenwoordiger August Lippens schreef in maart 1867 naar de Minister van Openbare Werken om hem te vragen het groot plan van Lansen te steunen. In afwachting dat er een antwoord uit Brussel kwam, onderhandelden de eigenaars van de Zwinschorren over de onkosten van de geplande dijk. Op 17 april werd een akkoord getekend. De families Lippens en Piers de Raveschoot zouden 2/3 betalen, de erven Vandamme 1/3.

Op 11 mei 1867 kwam het antwoord uit Brussel: de geplande dijk mag niet gelegd worden zonder de toelating van de regering van de twee landen; de Minister van Buitenlandse Zaken zal te Den Haag over de kwestie onderhandelen. Maar, zo voegde de Minister van Openbare Werken eraan toe, indien deze onderhandeling begint, voordat de kwestie van het eigendomsrecht in het reine getrokken is, dan betekent zulks niet dat de Belgische regering stilzwijgend afstand doet van het recht, dat de Belgische Staat kan hebben op de Zwinschorren.

Ongetwijfeld had het feit, dat de Nederlandse regering het recht van de erven Vandamme op de Grote Plaat ontzegd had, de aandacht van Brussel op de eigendom van de overblijvende

Zwinschorren gevestigd. Volgens het bestaande recht behoort de zeeoever met zijn aanwasen toch bij de domeinen van de staat! De eigenaars van het Zwin lieten zich echter niet ontmoedigen. Om moeilijkheden met Nederland te vermijden, lieten ze Lansens een plan opstellen, dat alleen het Belgisch grondgebied raakte. Hij tekende een dijk, „uitgaande by de voormalige fransche batterij over de voorliggende Groote Plaat, langs de rijksgrens over de geinundeerde Gouverneurs plaat, tot aan den dijk voor den Godefroy polder in de gemeente Westcapelle”.

Lansens vatte zijn dijk helemaal op zoals men er in Zeeland bouwde. Uit het bestek dat Laurens in 1755, en dat Lippens in 1784 opmaakte, blijkt niet dat de landmeter enige maatregel voorzag om het dijkwerk van het opkomende zeewater te bevrijden. Misschien lag het terrein van de in 1755 en 1784 geplande dijken zo hoog dat het bij gewone vloed niet meer onderliep. Het is mogelijk dat het volstond om een lichte kade op te werpen, zodat deze detail niet hoefde vermeld te worden.

Hoe dan ook, Lansens bouwde geen dijk of hij hield het werkterrein en de dijkputten vrij van zeewater. Hij schetste „eene verschkade, die met hangkaden langs de geulen aan den dijk verbonden is”. Hoogte van deze dijkjes boven het hoogwater 1,5 m; kruinbreedte 20 cm. Een gracht langs de binnenzijde van de verskade voert het grondwater van de dijkputten naar de hangkaden. Houten buizen worden in de hangkader gelegd om het water in de kreekgeulen te lossen. Deze buizen worden „aan de buitenzijde van een deurtje, en aan de binnenzijde van eene schuif voorzien”.

De aarde wordt buitendijks uitgedolven op tenminste 3 m van de teen. Tussen de dijkputten blijven spekdammen liggen met tussenruimten van 150 m en een breedte van 2 tot 4 m.

Houten buizen onder de spekdammen voeren het grondwater weg. Het eigenlijke dijkwerk werd voorbereid als volgt: eerst de profielen opstellen; de krekken aanvullen; de gehele dijkzate loswerken en van plantengroei zuiveren; het terrein van de dijk, van de verskade en van de dijkputten beroven van de graszoden. „Aan den hiel en teen des dijks moeten behoorlijke kielsponden van 30 duim¹¹¹ diep in de rigting des dijks worden gegraven, waarin het beloop juist sluit en zoo dat er van de sponden niets zichtbaar blijft”.

De noordelijke dijksektor, die de zwaarste druk van de vloed mocht verwachten, kreeg de volgende afmetingen: 4 m hoogte boven het hoogwaterpeil; 0,25 m 'tonronde' op de kruin; helling van het buitenbeloop 3 : 1; breedte van de buitenberm 5 m, helling 5 : 1; voortlud 3 : 1; helling van het binnenbeloop 1,5 : 1; breedte van de binnenberm 9 m. Hier gaf Lansens op de zeezijde een hellend vlak meer. Een langere helling breekt immers de kracht van de aanrollende golven. In de overige sektoren viel het formaat van de dijk wat smaller uit. Lansens tekende een 'nol' of verdedigingshoofd op de noordoosthoek — breedte 10 m; lengte 15 m — een opril bij het Frans Fort, een in de noordoosthoek, en een in de zuidoosthoek met een nol als afril op de buitenzijde — breedte 9 m; helling 30 : 1. In totaal werd ongeveer 150.000 m³ 'schuytergrond' voorzien. De bermsloot zou slechts 1 m breed en 1 m diep zijn.

Waar de nieuwe dijk bij een oude aansluit, worden in de helling, „na wegroving der grasnerf”, van onder naar boven drie sleuven van 30 cm, een hiel- en een teensponde gegraven. Zodra de dijkzate gereed ligt, moet op de gehele lengte van de dijk, het Dievegat uitgezonderd, „de voorversching worden opgewerkt tot 2 el boven peil. De ophooging moet over de lengte zooveel mogelijk in waterpasse lagen

geschieden, doch over de breedte eenigzins afwaterende, de lagen niet dikker dan dertig duim, mits de grond goed fijn geschorven is".

De lichtere aarde wordt onder het binnenbeloop en de kruin verwerkt. Men legt een laag klei van 15 tot 50 cm op de gehele buitenzijde en op de nollen. Waar de arbeiders hun kruiwagens uitstorten, zullen 'stortbazen' staan. „De niet sluitende grond moet door kloeke mannen met zware stampers worden vastgezet". Wanneer de dijk overal de hoogte van 2 m bereikt heeft, wordt het Dievegat aangepakt. Eerst wordt onder de kruin en het buitenbeloop 1200 m² 'kraagstuk', d.i. rijswerk, aangebracht. Daarop stort men 90 ton afval van Doornikse of Lessense steen. Zodra de dam zijn hoogte van 2 m bereikt heeft, mag de verdere opbouw van de dijk met horizontale lagen verder gaan.

De buitenzijde van de dijk en de nollen worden bezet „met vette zoden van 5 duim dikte, de verbindingen met fijne aarde volgewerkt en met eene plak vast aangeslagen". De bezoding begint vanuit de teen en vordert naargelang de dijk oprijst. De zoden moeten op het einde van het werk 'levend' zijn, ofwel door levende vervangen worden. Totale oppervlakte van de bezoding: 33.480 m². „Op die plaatsen waar de kanten mogten inscharen, zullen kieltuinen met kleibekleding of blokzoden aangebracht worden". In oktober zaait men „35 kop steenkla-verzaad en 925 kop rogge" op de kruin, het binnenbeloop, de oprillen en de hellingen van de bermsloot. Na de volledige voltooiing van het aardewerk wordt de verskade in de dijkputten gegooid.

Lansen nam bijzondere maatregelen om zijn nieuwe dijk tegen afspoeling te beveiligen: 1. rijbeslag met vlechtstuinen op de voortalud van het Dievegat en van de nollen; 2. een wintermat op de talud van de noordzijde tot 1 m boven het hoogwater; 3. een zomermat op

de rest van de noordzijde. Samenstelling van de wintermat: dikte 2 cm „tarwe of rogge gluispreidseel"; „spanning der beugels hoogstens 10 duim; goed ineengedraaid houden zij, na vastbekneld te zijn, een omtrek van minstens 7 duim; de afstand der regels hoogstens 11 duim; de diepte der pooten minstens 18 duim en behoorlijk in verband".

De zomermat had een lichtere samenstelling. „Het beugelstroo moet zodanig genomen worden, dat slechts een beugel uit de volle lengte genomen wordt. De uiteinden van het stroo moeten in den grond steken". Naar schatting was het volgende dekmateriaal nodig: 1600 m² rijswerk van Brabants materiaal; 3.810 m² winter- of zware stromat; 29.670 m² zomerkramat.

De lengte van de dijk, die precies binnen de rijksgrens gepland was, bedroeg 3.260 m. De nieuwe polder zou 172 ha omvatten, nl. 76 ha van de Grote Plaat, 49 ha van de Kommandeursplaat, 13 ha van de Hazegrasschorren, 34 ha kreekgeulen. De aannemer moest het gehele werk, behalve de bezaaiing, in 4 maand afhebben. De werkleiding moest beschikken over een barak, een veerboot en „een voldoende waterpas instrument van Becker".

Lansen voorzag 49 ploegen van 13 man; 1 keet, 16 kruiwagens en 150 m loopplanken per ploeg. Hier vernemen we ook een detail met sociale inslag: „alle onbekwame, onbescheidene of onwillige werklieden, en des noodig, ook de onderbazen en medestanders van den aannemer worden dadelijk van het werk verwijderd en door anderen vervangen".

Niet minder interessant zijn de bepalingen aangaande de aanbesteding. De aannemers verrichten hun inschrijving „in de Vlaamsche of Fransche tale". Nadat ieder zijn brief met de ingeschreven som afgegeven heeft, begint de direktie op te bieden en vertrekt daarbij met

een som, die lager ligt, dan die van de laagste inschrijver. „De inschrijver die bij het opbie-den het eerst *mijn* roept, wordt aannemer. Niemand mag *mijnen*, die niet ingeschreven heeft”. Indien niemand mijnt beneden de prijs van de laagste inschrijver, dan wordt deze laatste de aannemer. In oktober 1869 begrootte Lansen de totale onkosten van de boven be-schreven dijk op 140.420 fr.

De eigenaars van de geplande polder wilden de afwatering naar de sluizen van Heist richten. Ze zouden de stenen Hazegrassluis en de houten wachtsluis vervangen door stenen duikers. Daartoe was het nodig op de plaats van de twee sluizen telkens twee kistdammen te bou-wen. Daarna de sluizen uitgraven en afbreken tot op de bestaande houten vloer, die op palen staat; de noordelijke duiker op de zeezijde voorzien van een draaiende eiken deur, en op de landzijde van een eiken schuif; breedte 1 m; hoogte tot onder het halfcirkelvormig gewelf 1,75 m.

Als voorwaarde werd gesteld dat de twee duikers niet vroeger dan na het afsluiten van de polder beëindigd waren. Lansen raamde de onkosten van het werk op 7.920 fr. Hij plande een afwateringskanaaltje, dat op een punt 185 m ten oosten van het Frans Fort zou vertrekken uit de berm-sloot, en van noord naar zuid door de nieuwe polder zou lopen. Een vertakking naar de Hazegrassluis zou het water doorheen de vroegere spuiboezem, de Izabellavaart en het Leopoldkanaal naar Heist brengen.

Ondertussen leek het even of de Belgische Staat zijn aanspraken op de Zwinschorren niet zou doorzetten. De eigenaars van het Zwin kregen meer moed en besloten toen hun in-dijkingsplan veel stouter op te vatten. Lansen mocht zijn eerste dijk laten varen en kreeg in 1870 opdracht om een ruimer plan op te stel-len. Begroting 173.618 fr. Zijn tweede dijk

vertrok van het sluishuis van Kadzand en sloot aan bij de jonge duinenrij langs de Zandkreek. De lengte ervan bedroeg ongeveer 3 km, het formaat en de bekleding van de dijk, alsmede de voorzorgsmaatregelen bij het werk en de voorwaarden van de aanbesteding bleven de-zelfde.

Maar de grond moest meestendeels binnen-dijks uitgehaald worden, omdat het voorland nog niet genoeg geschikte aarde kon leveren. Nieuw was ook dat de te bezaaien oppervlakte van de dijkputten eerst met helm moesten be-plant worden. Pas in november mocht steen-klaver en rogge gezaaid worden. Op de duintjes langs de Zandkreek moesten de helmplanten eerst weggenomen en opgeborgen worden. Daarna zou men die duinen tot 3 m boven het hoogwater ophogen.

Het groot plan voorzag tevens maatregelen om op de uiterste strandgrens een duinengordel aan te kweken : over een afstand van 3.800 m, d.i. van een punt ongeveer ten noorden van het Paulusfort totaan de kust van Kadzand, drie dubbele rijen doornen planten; 9 m afstand tussen de drie rijen; om de 10 m een dubbele dwarsrij; 40-50 cm afstand tussen de doorn-planten. De beplanting begint uit het zuiden. Zodra het zand 40 tot 50 cm opgestoven is, vordert de beplanting noordwaarts. De nieuwe zandrug wordt geleidelijk met helm bezet.

Maar de regeringen van Nederland en België onderhandelden toch verder over een mogelijke afdamming van de Zwinmonding. Op 29 juni 1871 geraakten ze tot een voorlopig akkoord, waarbij ze gezamenlijk de Zwinschorren zouden inpolderen. Daarop vergaderden de gelanden van het Hazegras en besloten ze een proces in te spannen tegen de Belgische Staat om hun eigendomsrecht te verdedigen. Middelerwijl vervielen alle plannen, die landmeter Lansen-Croin van 1865 tot 1870 opgesteld had¹¹².

16. De Willem-Leopoldpolder

In 1870 kwam de Belgische regering ertoe de schorren van het Zwin, die toch door de zee aangeslibd waren, als eigendom van de Staat te beschouwen. Vanaf dit ogenblik stond niets meer in de weg om samen met de Nederlandse regering het Zwin af te dammen. De twee staten sloten op 29 juni 1871 een akkoord, dat duidelijk de nieuwe polder omschreef. De Willem-Leopoldpolder zou het grootste deel van de overblijvende Zwinmonding insluiten.

Op de rijksgrens wordt een verhoogde weg aangelegd, die zal dienen als verkeersweg en als waterscheiding. Elk land zal immers zijn water over zijn eigen grondgebied afvoeren. België richt zijn afvoer door de Hazegrassluis naar Heist. Nederland graaft een nieuw afwateringskanaal doorheen de Zwinpolder, de Willem-Leopoldpolder, de Zandpolder en de Oudelandse Polder naar de zee. De Hazegrasstraat wordt van het Hazegrasfort uit naar het centrum van Retranchement doorgetrokken. De Internationale Dijk kwam nagenoeg daar te liggen, waar Lansens dijk van 1870 gepland had¹¹³.

E. Piens, ingenieur van Bruggen en Wegen, en A. van Hoof, ingenieur van Waterstaat, maakten het bestek op 6 april 1872. Ze stelden de volgende afmetingen voor hun dijk: 2 m kruinbreedte, 4 m hoogte; helling van het buitenbeloop 3:1; buitenberm 20:1; binnenhelling 14:1; binnenberm 5 m, die dient als verkeersweg; dijkgracht 9 m breedte bovenaan, 2 m diepte. Het voorbereiden van de dijkzate en de aansluiting bij bestaande dijken gebeurt op dezelfde manier als Lansens in 1869 voorschreef. De aarde wordt uit de bermsloot en buitendijks gehaald. De dijkputten moeten 5 m van de buitenberm afblijven. De spekdammen zijn 5 m breed en liggen tenminste 200 m van

elkaar. De verskaden zijn voorzien van de gewone uitwateringsbuizen.

De manier van opwerken is ongeveer dezelfde als bij Lansens. De buitenzijde wordt met klei bekleed, en ook bezet met zoden, die 30 cm breed en 4 cm dik zijn. Op de binnenzijde zaait men gras en klaver. Ter hoogte van het Dievegat wordt de buitenzijde, over een lengte van 700 m en een oppervlakte van 3.650 m², bezet met rijsbeslag, dat bestaat uit „vlecht-tuinen van de volgende samenstelling: op het afgewerkte beloop een krammat te leggen, bestaand uit een laag tarwe of roggeglui of bladriet, ter dikte van minstens 0 m 015 voorzien met 7 regels of 8 beugels per meter. Op deze krammat een spreidseel van droog riet te leggen van 25 bossen per 100 vierkante meter. Hierover een rijslaag aan te brengen, ter dikte van 0 m 15 voorzien met tuinen in doorgaande rijen op onderlinge afstand van 0 m 33. De lengte der staken bedraagt na de aanpunting 1 m 25, de onderlinge afstand 0 m 35, de hoogte der vlechting 0 m 18”.

De gehele oppervlakte rijsbeslag moet belast worden met 1100 ton „bazalt, Vilvoordsche of Lessinesche steen”. De rest van de buitenzijde wordt bedekt met een krammat, die „bestaat uit een laag tarwe, gerste of haverstro; waarover een laag tarwe of roggestro of bladriet, te zamen ter gemiddelde dikte van 0,015 m, en voorzien van 9 regels of 10 beugels per meter. De beugels bestaan uit gedraaide banden tarwe of roggestro van 0,07 m omtrek. Zij worden 0,15 m in den grond gestoken”.

De totale lengte van de dijk bedraagt 2.462 m, waarvan 1.742 m op Belgische grondgebied. Deel A vertrekt uit de noordwesthoek van de overstroomde Zandpolder, loopt eerst ongeveer ½ km op de oostzijde van het Dievegat zuidwaarts, vervolgens ca. 1,5 km westwaarts doorheen het Zwin, over de Zeehondenplaat en

door de Zandkreek naar een punt 200 m ten noorden van de noordwesthoek van de Nieuwe Hazegraspolder.

Deel B gaat van de genoemde hoek uit en loopt op de westzijde van de Zandkreek tot aan de duinen van de Zandplaat. Deze duinenrij moet over een afstand van ongeveer $\frac{1}{2}$ km opgehoogd worden en tot een zeedijk omgevormd worden. Men ontleent het zand aan het voorliggende strand. De opgehoogde duinen en de aanpalende putten worden over een oppervlakte van 16.000 m² met doornen en helm geplant¹¹⁴.

België en Nederland aanvaardden het bovenstaande bestek op 24 mei 1872. De volgende dag greep de aanbesteding plaats. Aannemers Herrebout en Lauwereyns verklaarden zich bereid het dijkwerk voor 220.000 Fr. uit te voeren. Dadelijk gingen ze aan de slag. Waar de dijkwerkers van Lansen de aarde nog allemaal met kruiwagens zouden aangesjouwd hebben, beschikten de arbeiders van Herrebout en Lauwereyns over spoorwagentjes. Dank zij dit moderne hulpmiddel konden de aannemers de sektor A reeds op 13 augustus 1872 afsluiten. Maar in de volgende nacht rees een onverwachte vloed op. De dam van het Dievegat, die nog niet met rijswerk bezet was, brak door. Het duurde tot 9 november eer de dijk degelijk overeind stond¹¹⁵.

Een kaart schetst de stand van de Internationale Dijk op 1 maart 1873. Van in de Zandpolder tot op de duinen van de Zandplaat was de nieuwe zeekering voltooid. Op de genoemde datum werkte men alleen nog aan het korte verbindingsstuk ten noorden van de Nieuwe Hazegraspolder en aan een duiker in de genoemde sektor. In 1873 lag er langs de noordzijde van de Internationale Dijk totaan de dam van het Smokkelgat een strook uitgegraven terrein. Ongeveer 100 m ten oosten van de ge-

noemde dam bevond zich achter de jonge duinen een „puits d'eau douce”, ten gerieve van de schapenkudden. De barak van de aannemer, die van de ingenieur, en het hospitaal stonden buiten de dijk op de Zeehondenplaat. Langs de zuidzijde van de dijk bevonden zich de verblijven van de werklieden. De Zandkreek heette toen „ancienne creque sans profondeur et de 10 m de largeur”¹¹⁶.

De Internationale Dijk heeft de Zandplaat, het zuidelijk deel van de Zeehondenplaat, het voorland van de Nieuwe Hazegraspolder, de Grote Plaat, de Kommandeursplaat en de gewezen Zandpolder op de zee gewonnen. Op Nederlands grondgebied werden 124 ha ingepolderd, op Belgisch grondgebied 505 ha; daarvan kwamen er 350 ha toe aan het Hazegras. Het afwateringssysteem bestaat als volgt. De Paardemarktkreek en de dijkgracht van de Zandplaat vloeien af door het reeds genoemde sluisje in de Internationale Dijk, nl. „un aqueduc en briques, sur pilotis”. Het water stroomt in de dijkgracht verder oostwaarts. Op de rijks-grens ligt, van de Internationale Dijk ongeveer tot grenspaal 365, een kade als waterscheiding, en op de westzijde van dit dijkje een bermsloot. Deze laatste gracht sluit op het zuideinde aan bij de Nieuwe Watergang, die in de bedding van het Dievegat aangelegd is. Deze watergang werd door middel van een nieuw gegraven kanaaltje met de Hazegrassluis verbonden.

In afwachting dat de Nederlanders hun eigen afwateringskanaal klaar kregen, mochten ze tijdelijk hun water afvoeren door een „houten hulp duiker” onder de waterscheiding¹¹⁷. De boven beschreven afwateringsweg werd groten-deels in 1873 ingericht. De Hazegrassluis die in 1785 gebouwd was om het water van het Noorden naar de zee te voeren, was er zeker niet op berekend om het werk in de tegenover-gestelde richting te verrichten. De sluis werd in

mei 1874 gedeeltelijk afgebroken en verbouwd. Vanaf dit ogenblik konden de 505 ha 2.950 ca van de Willem-Leopoldpolder naar Heist afvloeien¹¹⁸.

17. De laatste betwistingen om het bezit van het Hazegras

In de vorige paragraaf vermelden we reeds dat de Belgische Staat beslag legde op de overblijvende Zwinschorren door in mei 1872 toe te laten, dat de aannemers materiaal aanvoerden om op de eigendom van de gelanden van het Hazegras. Toen de protesten van de eigenaars niets uithaalden, besloten ze op hun vergadering van 27 januari 1873 de zaak voor de rechtbank te brengen. De Staat werd ervan beschuldigd allerlei werken uit te voeren op gronden, die hem niet toebehoorden.

De advocaten Rolin en Ronsse verdedigden de belangen van het Hazegras. Ze verzamelden zoveel mogelijk documenten, die het recht van de eigenaars konden bewijzen. Vooraan in de rij stond uiteraard de oorkonde, waardoor Filips de Goede in 1428 het Hazegras voor eeuwig aan Jan de Baenst en zijn nazaten verpachtte. Daar waren verder de reeds aangehaalde stukken van 1479 en 1547. Andere documenten bewezen dat het Hazegras, uit het familiebezit van de Claerhouts, in het begin van de 18de eeuw, overgegaan was naar Croy, Joets en van Overloop, vervolgens naar Ph. F. Lippens en zijn deelgenoten, en in het begin van de 19de eeuw naar de erfgenamen van de laatstgenoemden.

Opeenvolgende regimes hadden het bewuste eigendomsrecht erkend, o.a. het Oostenrijkse landsbestuur door het oktroi van 30 september 1782 en het akkoord van 8 december 1786; de Franse Republiek door het dekreet van 30 augustus 1812; de Belgische Staat zelf door het

feit dat hij vanaf 1830 de Hazegraspolders liet grondbelasting betalen voor hun buitendijkse gronden, dat hij in 1848 het bestuursreglement van de genoemde polders goedkeurde, dat hij herhaaldelijk de jachtpacht van de Zwinschorren liet enregistreren.

Daartegenover nam de verdediging het standpunt in dat, volgens het aloude recht, alle onbeheerde en niet nader begrensde gronden, als b.v. de zeeoever, behoorden bij de domeinen van de Graaf van Vlaanderen en zijn opvolgers, nl. de hertogen van Burgondie, de koningen van Spanje, de keizers van Oostenrijk, de Franse Republiek, de Nederlandse Staat en tenslotte de Belgische Staat. De betwisting werd uitgevocht vóór de rechtbank van eerste aanleg te Brugge.

De Staat sloeg ook de hand aan de Grote Plaat. Daarop betrokken de erven Vandamme de Belgische Staat voor het gerecht. Hun sterkste argument was vanzelfsprekend de schenking van Napoleon uit 1805. Ze werden in 1874 door de rechtbank in het bezit van de Grote Plaat bevestigd¹¹⁹. We herinneren hier aan de bepaling dat de genoemde erfgenamen van het bezit van hun gronden mochten genieten tot 52 jaar na de indijking. Indien we 1874 als het beginjaar mogen nemen, dan moest de concessie in 1926 ten einde lopen. Het noordelijk deel van de Grote Plaat heet op de Stafkaart Goevernementsweide. We vermoeden dat de Staat het bedoelde stuk teruggenomen heeft, maar nu behoort het aan particulieren.

Middelerwijl diskussiëerden de advocaten van de eigenaars van het Hazegras en die van de Belgische Staat verder. Het vonnis viel op 31 januari 1876. Nog steeds gold de oorkonde van 1428 als het sterkste argument ten voordele van het Hazegras. De Staat werd te Brugge veroordeeld om aan de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder en van de Zoute hun

schorren terug te geven, en schadevergoeding te betalen omdat hij hen van 1872 tot 1876 belet had hun gronden te gebruiken¹²⁰.

Hun vonnis noemde ook de kadastrumnummers van de betwiste percelen. Het kadaster heeft in 1878 de noordoosthoek van Knokke herwerkt. De oppervlakte en de nummering van enkele percelen werden gewijzigd. De Belgische Staat begon het recht van het Hazegras te betwisten, omdat de Zwinschorren verder aanslibden. De Staat bracht de zaak op 30 december 1899 vóór de rechtbank. De advocaten Charles Duvivier en Alberic Rolin verdedigden de gelanden van het Hazegras. Opnieuw duurde de discussie jaren lang¹²¹. Tenslotte heeft de burgerlijke rechtbank van Brugge op 6 juni 1905 het Hazegras vrijgesproken van de aanspraken van de Staat op de Zwinschorren. Het vonnis werd op 5 oktober 1905 gepubliceerd in 'La Belgique Judiciaire'¹²².

1 Aanw. 3655, Omm. Grev. f° 115ro.

2 RV 233, Rek. 1493-94, f° 33vo, 50vo en 52ro. Het gat van Picavet heet ook 'Jan Baens gat'; de laatstgenoemde was een sluismeester van de Watering Reigaarsvliet; hij had de leiding bij het dichten van de bres.

3 RAB, Fonds Jonckheere, nr. 1200, f° 31ro.

4 SBR, 1544-45, f° 72ro.

5 SAB, Resolutieboek 1541-45, f° 278ro.

6 SBR, 1544-45, f° 80vo.

7 Aanw. 2358, Proces Monterey, oorkonde van 13 april 1547, kopie 1718.

8 Aanw. 2358, Proces Monterey, oorkonde van 13 april 1547, kopie 1718.

9 RAG, Inv. 65, kaart 595.

10 De beschrijving van de genoemde drie poldertjes halen we uit het leenregister van de St.-Kwintensabdij uit 1674 (RAB, Oud Kerkarch. 416, f° 135vo).

11 SBR, 1622-23, f° 34ro.

12 ANH, doos 1, bundel 2 bis, Dossier Monterey 1718.

13 KH, p. 70.

14 ANH, doos 1, bundel 2. De kopie van de bedoelde drie akten, gemaakt door G. Boudins, klerk van het Brugse Vrije, bevindt zich in bundel 1. Zie ook hst. 1, par. 11.

15 Hier blijkt duidelijk dat het St.-Teresiafort ten noorden van de Reigaarsvliet stond. Daarnaast vernemen we het bestaan van de Sluisvliet A.

16 We putten de bovenstaande, omstandige beschrijving van het Hazegras uit ANH, doos 1, bundel 2.

17 ANH, doos 1, bundel 2, Rek. M. Wouters. Tot voor enkele jaren lag er even ten zuidoosten van het Pauwelsfort een moerassige laagte. Hoogstwaarschijnlijk betekende deze put het wiel van de bedoelde dijkbreuk (A 258 zuid).

18 Deze dijk staat duidelijk getekend op de kaart van 1682 (RAB, Kaarten-Plannen 673).

19 ASB, Charter 1265 (1288).

20 Uitkerke, p. 45.

21 STP, p. 39.

22 KH, p. 51.

23 ANH, doos 1, bundel 2, Rek. M. Wouters.

24 J. Rau behandelt de duinschouwing van 1676 (Bundels Brugse Vrije 4284) in R.d.P. 3de jaar, nr. 1, p. 3-6.

25 RV 37, Rez. 1678-83, f° 74vo.

26 RV 37, Rez. 1678-83, f° 175ro.

27 RV 37, Rez. 1678-83, f° 180ro.

28 RV 37, Rez. 1678-83, f° 185ro.

29 RAB, Kaarten-Plannen 673.

30 J. Rau, a.c., p. 9.

31 J. Rau, a.c., p. 10.

32 De bovenstaande gegevens putten we uit ANH, doos 1, bundel 2 bis.

33 ANH, doos 6, Proces Monterey.

34 RAG, Inw. 65 nr. 65, nr. 1391, Kaart Verplancke-Lotins.

35 ANH, doos 4, bundel 33, Bewijsstukken.

36 ANH, doos 6, proces Monterey.

37 RAB, Aanw. 2360 is een bundel die de argumenten van de eisende en van de verwerende partij bevat.

38 RV 459, Rek. 1718-19, f° 321vo.

39 De contrescarp is de buitenste vestingswal van een fort; het glacis vormt de buitenglooiing van de contrescarp.

40 Een slingerkade is waarschijnlijk een bochtig dijkje.

41 De Stelle B staat op de Paulusdijk.

42 Bundels Vrije, nr. 5266, Zeewerken 1721.

43 RV 47, Rez. 1736-40, f° 3ro.

44 ANH, Kaart 1736.

45 RV 47, Rez. 1736-40, f° 13ro.

46 RV 47, Rez. 1736-40, f° 15vo en 18vo.

47 RV 47, Rez. 1736-40, f° 20vo en 21ro.

48 RV 477, Rek. 1736-37, f° 401vo.

49 RV 3174, Rek. Par. Heist, 1704-05, f° 45ro.

50 J. Drubbele, Beschrijving Eiesluis-Reigaarsvliet, p. 15.

51 RV 444, Rek. 1703-04, f° 50vo.

52 J. Drubbel, o.c., p. 15.

53 RV 3177, Rek. Par. Heist, 1712-13.

54 RV 3184, Rek. Par. Heist, 1719-20.

55 De term duinschoten duidt de gekultiveerde pannen van de Kalfduinen aan.

56 J. Drubbele, o.c., p. 15.

57 Blank. Wat. port. 45, kaart 112.

58 RV, Rez. 1726-29, f° 17vo.

59 De parochie Heist kreeg in 1726 een vergoeding van 5 sch. 2 gr. per gemet grond (RV 3192, Rek. Par. Heist, 1727-28).

60 RAB, Kaarten-Plannen, nr. 514.

61 RV 3199, Rek. Par. Heist, 1735-36.

62 RV 479, Rek. 1738-39, f° 67ro en 68ro.

63 RV 47, Rez. 1736-40, f° 175vo.

64 RV 604, Dossier Sluizen, f° 182vo en 184vo.

65 We schreven reeds over de dijk- of zeepracht in KH, p. 33, en in ons artikel 'De Zeewering van de Oudemaars-

polder', R.d.P. 8ste jaar, nr. 2, p. 51-64; nr. 3, p. 76-93; nr. 4, p. 108-122.

66 De tekst zegt: „geterlinckt worden'. Een teerling is een klein stukje; teerlingen is in stukjes snijden of breken.

67 J.W. Wijn, Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits, Utrecht, 1934, p. 327: „een schacht is een vierkante roede in oppervlak en een voet of spit dik”.

68 Het plan en het bestek om het Hazegras in te dijken, opgesteld door landmeter J. Laureins in 1755, en de onderhandelingen van P. van Overloop, bevinden zich in ANH, doos 1, bundel 3 ter.

69 RV 52, Rez. 1759-65, f° 147vo.

70 ANH, doos 1, bundel 5 bevat het origineel van het oktrooi van 30 september 1782. Ook L. Dendooven, de Nieuw-hazegras-polder, p. 21, bespreekt de bedoelde oorkonde.

71 RABR, Kaarten-Plannen, nr. 2646.

72 Uit de stamboom van het geslacht Lippens, die berust bij Graaf Leon Lippens, halen we de volgende gegevens. De familie stamt af van Jan Lippens, die in het midden van de 16de eeuw te Eeklo woonde. Zijn kleinzoon Jan was in 1579 burgemeester te Eeklo. Ph. François is in 1742 te Moerbeke in het Waasland geboren en daar gestorven in 1817. De afstamming gaat als volgt verder:

Philippe Jean (1772-1839)

Auguste (1818-1892)

Philippe Auguste (1845-1904)

Raymond (1875-1964)

Philippe °1910-

Leon °1911-

Ph.F. Lippens genoot algemeen de faam van „expert in materie van aerd, waeter, sluis ende andere wercken” (RV 517, Rek. 1782-83, f° 86vo). J. De Smet wijdt een artikel aan zijn persoon en zijn aktiviteit (R.d.P. 10de jaar, nr. 3, p. 85-104).

73 Het bestek van Lippens van 1 maart 1784 bevindt zich in ANH, doos 1, bundel 7.

74 Lippens noteerde in zijn Dagboek de bemoeiingen en de inspanningen, die hij verrichtte bij het verwerven van de Hazegrasschorren, en bij het indijken van de Nieuwe Hazegras-polder.

75 Blank. Wat. port. 17, nr. 56.

76 ANH, doos 1, bundel 7, Verkaveling NHP.

77 RV 603, Dossier Sluizen, f° 1vo, 45ro, 59ro, 115ro.

78 Dagboek Lippens, 28-3-1785 en 20-1-1786.

79 RV 603, f° 67vo, 82vo, 87ro; RV 604, f° 179ro, 182vo.

80 RV 496, Rek. 1759-60, f° 254ro.

81 RV 59, Rez. 1784-85, f° 12ro.

82 RV 59, Rez. 1784-85, f° 39vo en 41vo.

83 RV 604, Dossier Sluizen 1784-87, f° 262vo.

84 RAB, Kaarten-Plannen, nr. 355 (1786).

85 ANH, doos 3, bundel 18, Dokumenten Kommandeurs-plaat, Akkoord 8-12-1786.

86 ANH, doos 3, bundel 22.

87 Dagboek Lippens, 29 juni 1787.

88 Dagboek Lippens, 2 en 31 aug. 1787.

89 ANH, doos 1, bundel 7, Verkaveling Z P.

90 ANH, kaart nr. 3. In 1788 tekende J. Debruyen een grote kaart van het Hazegras, waarop de Nieuwe Hazegraspolder, de polder van de Kommandeursplaat en de Zoute Polder voorkomen. De landmeter toont op uitstekende manier de volgende interessante feiten: de toestand van de schorren buiten de dijken van de genoemde drie polders, de west- en zuidgrens van de Zoute Polder, de waterput en de pannen van de genoemde polder, de duingronden en de waterput van de Nieuwe Hazegraspolder, de sluisvliet van de Izabellasluis B, de sluisvliet van de Hazegrassluis, en de verschillende kavels van de drie polders. Het belangrijke dokument wordt gepubliceerd door L. Dendooven, de Nieuw-Hazegras-polder, p. 128.

91 ANH, doos 1, bundel 7.

92 RAB, Kaarten-Plannen, nr. 504.

93 ANH, doos 3, bundel 28, Bewijsstukken.

94 ANH, doos 3, bundel 26, Bewijsstukken; ANH, doos 7, Rek. NHP, 1807-08.

95 ANH, doos 3, bundel 26, Bewijsstukken.

96 ANH, Kaart Zwinschorren (1812).

97 ANH, doos 3, bundel 18, Bewijsstukken.

98 ANH, Kaart NHP (1837).

99 ANH, doos 3, bundel 18, Bewijsstukken.

100 ANH, doos 6, bundel 2, Betwisting Afwatering.

101 ANH, Kaart Zwinstreek (1839).

102 ANH, doos 6, bundel 2, Betwisting Afwatering.

103 ANH, doos 6, bundel 2, Betwisting Afwatering.

104 ANH, doos 3, bundel 18, Betwisting Afwatering.

105 ANH, doos 6, bundel 2, Betwisting Afwatering.

106 ANH, doos 6, bundel 2, Betwisting Afwatering.

107 ANH, doos 6, Rez. NHP.

108 Kaarten Prov. nr. 77.

109 ANH, kaart Zwinschorren (1866).

110 Te Sluis was het volgeslibde Pas reeds enkele jaren vroeger ingedijkt. Een kaart van Sluis en zijn omgeving, uitgegeven in 1865 door Hugo Swinger te Leeuwarden, situeert de indijking van het Sluise Havenpolderdje in 1760, en van het Mariapolderdje in 1808.

111 Lansen gebruikt de toenmalige Nederlandse terminologie voor de lengtematen: 1 duim = 1 cm; 1 el = 1 m.

112 Voor deze paragraaf putten we de gegevens voor het grootste deel uit ANH, doos 6, bundel Indijking Zwin.

113 ANH, doos 3, bundel 19, Akkoord België-Nederland.

114 ANH, doos 5, bundel 56, Bestek Internationale Dijk.

115 ANH, doos 4, Bundel 33 Vonnis 31-1-1876; doos 5 bundel 54, Nota's over WLP.

116 ANH, doos 3, bundel 27, Kaart Zwinmonding.

117 ANH, doos 5, bundel 56, Bestek Internationale Dijk.

118 ANH, doos 4, bundel 31, Korrespondentie NHP.

119 ANH, doos 3, bundel 28.

120 ANH, doos 4, bundel 33.

121 Ch. Duvivier - A. Rolin, Mémoire pour le Hazegras Polder et le Zoute, p. 7-9.

122 ANH, doos 6.